

Szombat

Felemás emlékév

Gadó János, Heisler András, Wekerle Szabolcs

Holokauszt és irodalom:
Jean Améry, Esztergályos Károly,
Márton László (Párizs)

Ragyogó kedvezmények egész évben!

Mennyit költesz könyvre egy évben? És színházra? Mozira? Belépőkre?
És mennyi annak a 20 százaléka? Számolj utána bátran! A Magyar Narancs-olvasókártyával több ezer forintot spórolhatsz kedvenc helyeiden. Már csak ezért is érdemes egy évre előfizetni! Ha most 10 689 forint kedvezménnyel* 19 860 forintért megrendeled a Magyar Narancsot, 20 százalék kedvezményre jogosító „Olvasókártya” az ajándék!

magyarnarancs.hu/elofizetes

Az előfizetés lejártáig 20% kedvezményt nyújt:

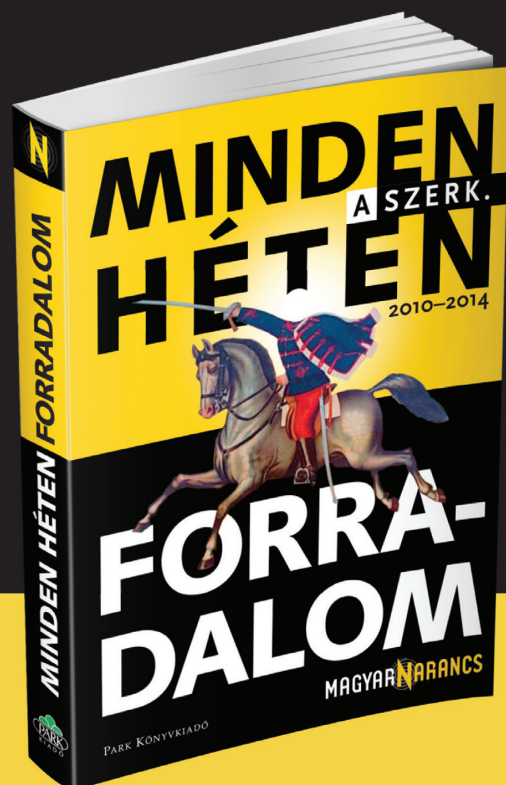
A38 Hajó • Bethlen Téri Színház • Cirko-Gejzír • Fonó Budai Zeneház • Írók Boltja • Jurányi Produkciós Közösségi Inkubátorház • Katona József Színház és Kamra • Ludwig Múzeum • Nemzeti Táncszínház • Örkény Színház • Petőfi Irodalmi Múzeum • Szkéné Színház • Trafó • Tuza Antikvárium • MODEM (Debrecen) • Apolló mozi (Pécs) • Zsolnay Örökségkezelő (Pécs)

10% kedvezmény: Transz Art Café

7% kedvezmény: Lira Könyvesboltok

MAGYAR NARANCs

A SZERK. 2010-2014 MEGJELENT AZ ELMÚLT NÉGY ÉV LEGJOBB VEZÉRCIKKEI EGY KÖTETBEN!

Rendelje meg a Narancstól, és mi ingyen kiszállítjuk önnek!
Olvasókártyával 20% kedvezménnyel, azaz 3190 forintért!
Ha személyesen veszi át, szerzők által dedikált példányt adunk.

TELEFON: 06 1 219 0862 | **E-MAIL:** konyv@narancs.hu

MAGYAR NARANCs

WWW.PARKKIADO.HU | WWW.FACEBOOK.COM/PARKKIADO

TARTALOM

4 | EMLÉKÉV

Gadó János:
„Szabadságharcos”
vagy felelősségvállaló
nemzet

7 | AMI MEGVALÓSULT

„Feszültségeket csak tudással
lehet orvosolni”
– Interjú Heisler Andrással,
a Mazsihisz elnökével

9 | ELLENTMONDÁSOK

Wekerle Szabolcs:
Eltékozolt esély

11 | ESETTANULMÁNYOK

Krausz Viktória:
Hol tartanak a Civil Alap-
projektek?

14 | TERÜLETENKÍVÜLSÉG

Márton László (Párizs):
Útikalauz a Pokoljáráshoz

17 | ÜLDÖZÖTTSÉG

Jean Améry:
A hajótöröttek

18 | KIREKESZTETTSÉG

Füredi Andrea:
Jean Améry „katasztrófazsidósága”

23 | TÁRSADALOMTÖRTÉNET

Az emancipáció utáni vérvádak
– Kövér György történéssel beszélget
Várnai Pál

26 | PORTRÉSOROZAT

Esztergályos Károly:
Szigorúan retusált portrék

30 | TÖMEGGYILKOS

Himmler naplója az ágy alatt
– Vanessa Lapa
és Tomer Eliav

32 | ÖNDEFINIÁLÁS

Mit lehet tenni, ha semmit
nem lehet tenni?
– Laczó Ferenc: *Felvilágosult
vallás és modern katasztrófa
közt – Magyar zsidó gondol-
kodás a Horthy-korban*

34 | OKNYOMOZÓ

Nem hallgat a múlt
– Sándor Iván: *A Vanderbilt-
jacht hajóorvosa*

4–13. HOLOKAUSZT-
EMLÉKÉV

2015. május
5775. i. ár

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület
folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Keszty
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton
Krausz Viktória, Németh Ványi Klári
Pályi Márk, Seres Attila
Szarka Zsuzsanna
Vári György, Várnai Pál

A megjelenést támogatja:

Amerikai Joint Magyarországi
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

Címlapfotó: Reichel Tamás

A kéziratok szerkesztése lezárult:
2015. április 21-én

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Bálint Ház
1065 Budapest, Révay u. 16.
234-es és 235-ös szoba
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:

info@szombat.org

Címünk az interneten:

http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 5950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán

Lapengedély száma:

III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:

Kirschner Péter, a Magsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Gadó János

„SZABADSÁG- HARCOS” VAGY FELELŐSSÉG- VÁLLALÓ NEMZET

A német nemzetiszocializmus, és benne mindenekelőtt a holokauszt, az európai kultúra legnagyobb szabású kísérlete volt, hogy megszabaduljon a tízparancsolattól, a zsidó eredetű etika és az egész monoteista civilizáció jármától, és ennek letéteményeseitől, a zsidóktól. Általában megpróbált megszabadulni attól az érzéstől, amit Freud úgy nevezett: *rossz közérzet a kultúrában*, és megkísérelte a visszatérést valamiféle vélelmezett, öserejű, romlatlan, pogány világba. A kísérlet szükségszerűen kudarcot vallott. Az európai kultúra zsidó gyökerei kitéphetetlenek, és a mai napig táplálják az immár mérhetetlenül bonyolult és lecserélhetetlen nyugati életformát és annak százezer ágát-bogát. Nem véletlen, hogy az a társadalom – az amerikai –, amely nem támadt saját zsidó gyökerei, tehát saját maga ellen, sokkal nagyobb teljesítményre volt képes, és helyre tudta billenteni a felborult európai egyensúlyt, a megbomlott európai öntudatot.

Az őrjöngés végeztével, a kijózanodás és a romok eltakarítása után az európai ember ismét szembe találta magát a zsidókkal, be kellett látnia, hogy nem menekülhet előlük – saját jobbik énjé elől – és szégyellhette magát. A holokauszt az európai öntudatra mért megrendítő csapást, a nyugati civilizáció új, sötét mélységeit mutatta meg, így óhatatlanul az új európai öntudat alapja is lett.

Nyugat-Európa nemzetei ezt már java-részt belátják, térdet és fejet hajtanak a zsidóság roppant áldozata előtt (miközben az egyszer már elkergetett rém, ezúttal az iszlám fundamentalista változatban, ismét az ajtó előtt áll).

Hogy az új európai alkotmány az értékteremtő hagyományok között nem sorolja fel a – mégoly ellentmondásos – keresztény tradíciót, az viszont ismét csak az európai ember hasadozott öntudatának bizonyítéka.

Közép-Kelet-Európa nemzetei

1945-ben nem voltak olyan szerencsések, mint nyugati társaik. Még ki sem józanodhattak, máris a másik nagy kísérlet foglyai lettek, amely nem az ősi pogányság, hanem a – szintén lelkek mélyén rejlő – eljövendő földi paradicsom erőszakos, azonnali megvalósításával próbálkozott. Az eljövendő boldog világ képze- te ugyan a zsidó hagyományból ered, de a kommunista kísérletezők – a keresztényekhez némiképp hasonlóan – a zsidókkal nem tudtak mit kezdeni, gyakorlatilag nem létezőnek nyilvánították őket, majd (Magyarország kivételével) gondoskodtak a maradék zsidóság kivándorlásáról vagy kiűzéséről. Ezzel kényelmes helyzetet teremtettek a többség számára:

mintha a holokausz emlékezetét száműzték volna.

Ezek a nemzetek 1989 után – néhány kivétellel – roppant kihívás elé kerültek: azt kellett belátniuk, hogy áldozatok és tettesek egyidejűleg. Áldozatai voltak az 1945 utáni kommunista agressziónak, miközben (állami vagy egyéni szinten) tettestársai az 1945 előtt a zsidókat üldöző náci rendszernek. Mindez kinkeserves lelkiismereti birkózást eredményezett, de a 21. századi Európa tagjaiként nem kerülhetik meg a bűnvallomást: még akkor sem, ha ez a lengyelek vagy a magyarok számára még keservesebb is, mint amilyen a franciáknak vagy a hollandoknak volt.

A birkózás a megkerülhetetlen önvizsgálattal javában zajlik Közép-Kelet Európában. Újabb és újabb próbálkozások történnek az áldozati önkép fenntartására és a lelkiismeret-vizsgálat megkerülésére. Ezen a téren kétségkívül az Orbán-kormány kísérlete a leglátványosabb a régióban, mert mindezt intézményesítette és ideológiájának félhivatalos részévé tette. Ez a kísérlet éppen azért igen látványos, mert Magyarországon a holokausz kultúrája, művészi és tudományos téren, a civil kezdeményezések területén egyaránt igen gazdag.

Mindez egy újfajta történelmi illúzió keretében zajlik. Ez az illúzió nem a történelem előtti pogány ősmúlt, nem is a történelem (tudományosan megvalósított) beteljesítése, hanem egy euforikus történelmi pillanat: a szabadságharcok rövid időszaka. 1848 és 1956 volt az a két kivételes történelmi epizód, amelyben – összmagyar konszenzus szerint – valóban a „megsértett nemzet” harcolt a rárontó ellenséggel. Ezt a lelkiállapotot terjeszti ki és állandósítja a mostani magyar kormány: a magyar nemzeti gondolkodást elég erősen átható sértettségből kovácsol új öntudatot, afféle

permanens szabadságharc

formájában. Aki a hazájára rontó ellenséggel harcol, annak ez az ellenség nyilván nem adhat erkölcsi leckéket. (Ellenség az Európai Uniót jelképező Brüsszel, a multik és egy kic-

Fotók: Reichel Tamás

Emlékmű

sit mindenki, aki a magyaroknál sikeresebb vagy fejlettebb.) A szabadságharcos nemzet így ismét mentesül azon kötelezettségek alól, amit a nyugati világ bonyolult szabályrendszerének betartása jelent.

Mindez persze inkább operett-háború: inkább az európai érték- és szabályrend állandó feszegetése, nem pedig gátlástalan felrúgása, mint ahogy azt a 20. század nagy kísérletezői tették. Benne van azonban a „mi adunk példát a korhadt Európának”, 20. századból ismert, veszedelmes és öncsaló illúziója.

Ez a félhivatalos magyar álláspont – a nemzeti sértettség, a szabadságharcos erkölcsi fölénye – találkozott 2014-ben, a magyar zsidók deportálásának 70-ik évfordulóján, a holokausz- emlékezet európai kötelességével. Mint fentebb írtuk, ma ez az európai öntudat alapfoka, abszolút megkerülhetetlen. Olyannyira az, hogy a közelmúltban még a nemzeti szocialista örökséget nyíltan felvállaló Jobbik vezetője is kénytelen volt 180 fokos fordulatot venni és formálisan elhatárolódni a nyílt zsidó- és cigánygyűlölettel – vélhetőleg azért, mert aki ezt nem teszi, az a mai Európában teljesen szalonképtelen és magára marad. Ebben feltehetőleg a nyugat-európai szélsőjobboldal korábbi példáját követi.

Mivel a deportálásokért viselendő felelősség semmiképpen nem fér össze a megsértett magyar szabadságharcos illúziójával, a kormány ez utóbbi szellemében interpretálta az 1944-es esztendőt is: eszerint a szabadságszerető magyarok a zsidókkal együtt szenvedték el az országra rontó német megszállók csapásait. Ezt az álláspontot volt hivatott kifejezni a Szabadság téren felállított emlékmű, valamint a Sorsok háza nevű emlékközpont, amelyben (az elérhető információk szerint) fontos szerepet kaptak volna a nemes lelkű, embermentő magyarok. A várható ellenkezést az emlékév céljaira létrehozott Civil Alap 1.8 milliárdos összege volt hivatva semlegesíteni: ez szerény becslések szerint is legalább ötvenszerese annak, ami a zsidó civil pályázatok céljára a korábbi években elérhető volt.

A holokausz magyar szabadságharcos értelmezését

azonban a honi zsidóság reprezentánsai (csakúgy, mint az egész magyar baloldal) nyíltan és egyértelműen elutasították. Ők a holokausz nyugati világban ma elfogadott narratíváját kívánták érvényesíteni: a magyar állam és a lakosság felelősség-megvalóságát a zsidóság halálba küldésében is kifosztásában. Mivel ezt nem tudták elérni és a fent említett két szimbolikus projekt is ment a maga útján, a fontosabb zsidó szervezetek az állami holokausz-emlékév bojkottját hirdették meg. Partner volt ebben az egész baloldali közvélemény. A Szabadság téren „eleven emlékmű” néven állandósult tiltakozás komoly nemzetközi figyelmet keltett.

A kormány az emlékévből fektetett hatalmas anyagi és erkölcsi tőkét semmiképp nem hagyhatta veszni, így számos próbálkozás (köztük Orbán Viktor nyilvános kiállása az arkangyalos emlékmű mellett) után kénytelen volt visszavonulót fújni. A felállított, de hivatalosan át nem adott Szabadság téri szobor – körülvéve a tiltakozók szimbólumaival – van is, meg nincs is: ott áll ugyan, de a kormány nem avatta fel és nem is beszél róla. A Sorsok háza

Eleven emlékmű

projekt holtpontra jutott: a régi forgatókönyvet elvetették, s Lázár János kijelentése szerint csak a zsidó közösséggel együttműködve jöhet létre a kiállítás. Ám Schmidt Mária, a régi igazgató még a helyén van, és ő nem akar együttműködni.

A *szabadságharcos nemzet* kontra *felelősségvállaló nemzet* koncepciók között patthelyzet jött létre, melyeket látványosan illusztrál a két félbe maradt, értelmetlenül meredező emlékmű.

Az emlékév azonban pörög tovább. A legfontosabb kérdést – a magyar felelősségvállalást – jegelték, ám további milliár-

dokkal, zsinagóga felújításokkal, megemlékezésekkel, és számtalan más projekttel sikerült a zsidó szervezetekkel a párbeszédet és az együttműködést helyreállítani.

A kormány maximális együttműködő készsége és nagyvonalú pénzügyi támogatása láttán e szervezetek vezetői elégedetten nyilatkoznak. A kormánypárti média hírt ad a fontosabb megemlékezésekről, s visszaszorítja az antiszemita hangokat. A zsidó közösségen belül a Szabadság téri tiltakozók marginalizálódtak. A hangsúly a megemlékezéseken van, nem a felelősségvállaláson.

A feloldhatatlan konfliktust a felek félretették

Az emlékév számtalan eseménye egész biztosan hozzájárul a holokauszt tudatosításához a magyar társadalomban. Korántsem egyértelmű azonban, hogy ezt a tudatosodást milyen érzelmek kísérik: együttérzés vagy inkább ellenérzés. Az emlékév nagy paradoxona, hogy a *szabadságharcos nemzet* felfogást a holokauszttal kapcsolatban zárójelbe tették, ám az más téren továbbra is meghatározza az uralkodó párt szellemiségét és kommunikációját. Nem mi vagyunk felelősek az országot szorongató problémákért, mindenről a kommunisták, az idegenek, a multik, a brüsszeli bürokrata és azok hazai ügynöke tehetnek – sugallja vagy üzeni a szabadságharcos kormány. Az ilyesfajta ellenségek pedig – régi hagyományok alapján – leginkább a zsidókkal azonosíthatók a bűnbakkeresésre fogékony közönség köreiben.

Ebben a légkörben rögzül a holokauszt emlékezete a mai Magyarországon, s az arra fogékonyak körében könnyen összekapcsolódhat a zsidók iránt érzett ellenszenvvel. Úgy tekinthetnek az – amúgy is vonakodva tudomásul vett – emlékünnepekre, mint amelyeket a magyarok elenségei kényszerítettek az országra.

A kutatási adatok is ezt a tendenciát valószínűsítik: 2006 és 2014 között – amikor a holokauszt kultúrája számottevően megerősödött Magyarországon – a holokausztot relativizáló vagy tagadó kijelentések elfogadottsága is számottevően nőtt.* A kettő között persze nem mindig kell közvetlen összefüggést feltételezni, de a tendencia világosan látható.

In statu nascendi figyelhetjük meg tehát azt a folyamatot, amely Nyugat-Európában – másképpen, más körülmények között – már lezajlott: a holokauszt emlékezete intézményesül, ám egyben sokak számára újabb zsidóellenes indulatok kiindulópontja lesz.

* Hann Endre – Róna Dániel: *Antiszemita előítéletesség a magyar társadalomban*. Medián. Budapest, 2015. 18–19. o.

„FESZÜLTSEGEKET CSAK TUDÁSSAL LEHET ORVOSOLNI”

Interjú Heisler Andrással, a Mazsihisz elnökével

– Lehet-e bármilyen értelemben sikernek nevezni a holokausz-emlékévet?

– Igen, összességében a holokausz-emlékévet eredményesnek ítélem. Vidéken és a fővárosi önkormányzatoknál, iskolákban és civil szervezeteknél különleges kiállítások jöttek létre, értékes programokat szerveztek, emlékeztek. A Civil Pályázati Alap – függetlenül attól a tényről, hogy a Mazsihisz visszautalta a kormánynak ez elnyert összegeket – országos szinten működött és segítette az emlékezés széleskörű „társadalmasítását”. De még a mindenki előtt ismert emlékezetpolitikai konfliktusoknak is voltak pozitív hozadécai, a zsidó közösség számára is. A legnagyobb magyarországi zsidó szervezatként nyilvántartott Mazsihisz 25 év után először állt ki nyilvánosan és képviselt markánsan valamit, ami találkozott a zsidó közösség általános véleményével. Ennek folytán azon zsidó értelmiségi körök, véleményformálók, akik éveken át messziről kerülték a szervezetet, egyszeriben nyíltan felsorakoztak mellette. Ez az „egymásra találás” komoly töke, amit meg kell becsülni. Ugyancsak jó volt meg tapasztalni azt a különleges szolidaritást, amit a nemzetközi zsidó szervezetek, közösségek és demokratikus országok kormányai részéről lehetett tapasztalni. A konfliktusnak fontos társadalmi hozadéka is volt: megmutatta, hogy a holokausz traumája mennyire kibeszéletlen, és még nagyon sok teendőnk van, hogy eljussunk addig, hogy a magyar társadalom kérdés és fanyalgás nélkül elfogadja Magyarország történelmi felelősségét a jogfosztásban és deportálásokban. Azt egyébként éppen a történelmi Merkel-látogatás mutatta meg, hogy a magyar zsidó közösség bizonyos szempontból képes feldolgozni traumáit, hiszen képes volt lelkesedni egy német kancellárért. Nyilván ez csak úgy volt lehetséges, hogy Németország hitelesen utasítja el a náci múltját, ami náluk is egy hosszabb folyamat eredménye. Ehhez képest hazánkban nagyjából a rendszerváltás óta téma a holokausz, s az emlékév megmutatta, mire jutottunk

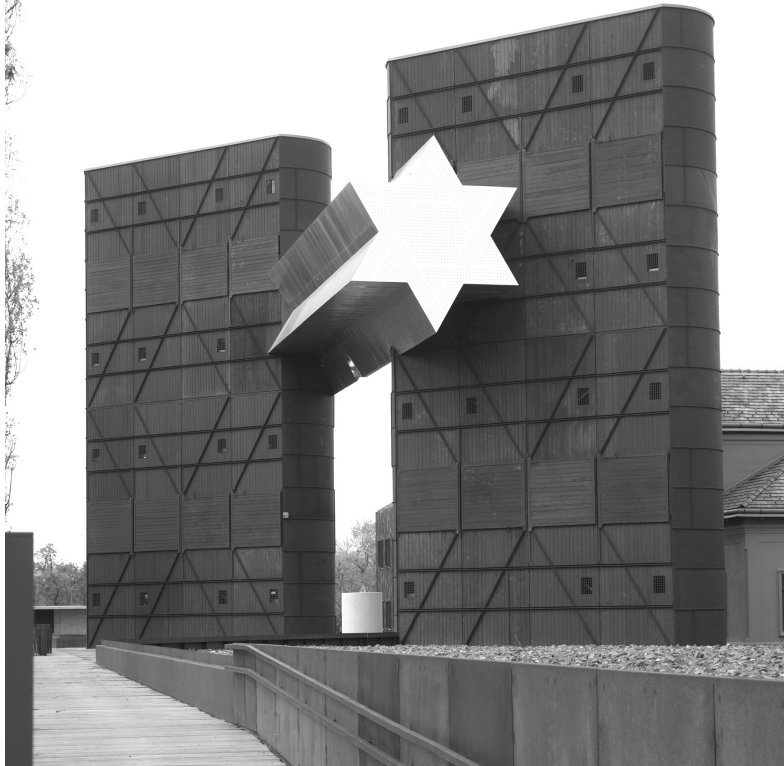

Az emlékév tanulságai segíteni fogják a társadalmat a múlt-feldolgozásban.

ennyi idő alatt. Meggyőződésem, hogy az emlékév tanulságai segíteni fogják a társadalmat abban a múltfeldolgozásban, amit az ország negyven évig elhallgatott, majd a rendszerváltás utáni demokráciában ellazsált.

– Mi az oka annak, hogy a kormány emlékévvvel kapcsolatos két nagy, szimbolikus projektje, a Szabadság téri emlékmű és a Sorsok háza holtpontra jutott? Mi lehet a feloldás útja?

– Különbséget tennék a két projekt között. A Szabadság téri emlékmű üzenete nyilvánvalóan hamis, erre markánsan felhívtuk a társadalom figyelmét – a Mazsihisz szerepe nem is lehetett nagyon más, de ennél több sem. A

A félbemaradt
Sorsok Háza

Jobbra lent:
Eleven emlékmű

szobor felállítását nyilvánvalóan nem tudtuk megakadályozni, de az eredeti megrendelői szándékkal szemben a szobor jelentéstartalma gellert kapott. A Szabadság téri emlékmű mára olyan konfliktusforrássá vált, amit egyszerűen feloldani nem lehet. Valójában reményt adhat, hogy hazánkban az „egységnyi szoborra jutó mozgási energia” sokszorosan nagyobb, mint a klasszikus demokráciákban. Mindenesetre a Mazsihisznek ezzel kapcsolatban most nincs teendője, én személyesen igyekszem kerülni a szobor látványát. A Józsefvárosi pályaudvarra tervezett emlékközpont ügye teljesen más. Ott ugyanis a mára gyakorlatilag kész épület önmagában nem vállalható. Az épületbe tervezendő tartalom megalkotása az igazi kihívás, a konfliktusok is e körül koncentráálódtak. A Mazsihisz fellépése nyomán a kormány nyilvánvalóvá tette, hogy a zsidó szervezetek ellenében nem erőlteti az intézmény átadását. Ez komoly részeredmény. Valódi sikert azonban az jelenthetne, ha a józsefvárosi komplexumban olyan holokausztoktatási központ létesülne, aminek tényleg a csodájára járnak. Hiteles műtfeldolgozás, nemzetközi standardoknak megfelelő oktatási rendszer kialakítása nem lesz egyszerű feladat senki számára. De egy ilyen intézmény megalkotásában mi szívesen partnerek leszünk!

– Vajon a lengyel zsidó múzeum miért lett óriási siker?

– Erre felelősen akkor adhatok választ, ha magam is eljutok végre Varsóba. Sok jót hallottam az új múzeumból, a Rumbach-zsinagógába tervezett „együttélés házána” megvalósítását megelőzően egy szakértői csapattal mindenképpen meg szeretnék látogatni az intézményt. Egy dologra azért felhívnám a figyelmet. A varsói múzeum forgatókönyvének megalkotásához ismereteim szerint hat évre volt szükség.

– Növekedett-e a „holokausztudatosság” a magyar társadalomban, és ha igen, vajon milyen irányban? Együttérzést és önvizsgálatot, avagy éppen inkább elutasítást váltott ki?

– Nem tartanám helyesnek az általánosítást. A múltunk hiteles feldolgozása nem könnyű feladat se az üldözöttek, se az üldözők leszármazottainak. Egyénenként változó a holokauszt megemlékezésekre adott reakció, ebben a tekintetben nem egységes a magyar társadalom. Mindenesetre fontos, hogy beszéljünk róla, hogy oktasuk, hogy hiteles ismereteket adjunk az emberiség legsötétebb huszadik századi történetéről, mert az emlékezés által kiváltott társadalmi feszültségeket csak tudással lehet orvosolni.

– Egyetért azzal, hogy az emlékvé eddigi eseményei a magyar zsidóságot inkább felkavarták, mintsem biztonságérzetét növelték?

– A biztonságérzetünknek semmi köze nincs a múlt miatt felkavart érzésekhez. Nem tartom helyesnek, ha különböző dolgokat szándékosan összekeverünk. A zsidó vallás egyébiránt is a különböző entitások szétválasztását írja elő. Étkezésben a tejest a hústól, öltözködésben a len tartalmú anyagokat a gyapjuszövetből, zsinagógában a nőket a férfaitól... A közéletben a biztonságérzetünket az emlékezés felkavaró élményeitől el kell választani. A kérdés indirekt módon azt sugallja, hogy az emlékezés az antiszemitizmus táptalaja. Ezt alapjaiban hibásnak tartom. Sajnos történelmi tapasztalatok bizonyítják, az antiszemitizmushoz valójában zsidókra sincs szükség. Az antiszemitizmus maga a tudatlanság. Az emlékezés viszont maga a tudás, így ezzel antiszemitizmust nem lehet generálni. Az állítással nem értek egyet.

(jég)

Wekerle Szabolcs

ELTÉKOZOLT ESÉLY

Szegény Benke László, a „keresztény” Jobbik angyalföldi képviselője talán nem is tudja, mennyire keresztényietlen cselekedetet követett el február 12-én, amikor az önkormányzati testületi ülésen ülve maradt a kerület díszpolgára, Schweitzer József emlékére elrendelt egyperces néma felállás alatt. A XIII. kerületi Jobbik elnökének kegyeltsértő akciója sok mindenről árulkodik. Arról egyebek közt, milyen rémisztő káderhiánnyal küszködik Magyarország e pillanatban második legerősebb pártja; de – és ez ezen írás szempontjából sokkal lényegesebb – jelzi azt is, milyen káros és romboló az ostobasággal párosuló tájékozatlanság, illetve hogy milyen megtorlásra számíthat ma az antiszemitizmus a választók jól körülhatárolható rétegében.

Kezdjük mindjárt az utóbbival: jóformán semmilyenre. Az Ipsos egy hónappal később végzett, márciusi közvélemény-kutatásából kiderült, hogy a Jobbik nemcsak stabilan a második politikai erő, de a teljes népesség körében már csak három százalékra marad le a még mindig népszerű Fidesztől, a harminc évnél fiatalabbak körében pedig már februárban is kedveltebb volt, mint a kormánypárt. Április 12-én aztán Rig Lajos, a párt egyéni jelöltje győzött a tapolcai körzetben tartott időközi választáson. A Vona Gábor vezette szervezet támogatóit láthatóan nemigen tántorítja el a párt egyes tagjainak legszebb nyilas hagyományokat idéző ámokfutása – Benke fel nem állása óta volt itt hír négy évvel ezelőtti cipőbe köpésről a Duna-parti holokauszt-emlékműnél, tetovált SS-jelszóval megörökített házasságkötésről Tapolcán, és a sor, párhuzamosan a Jobbik erősödésével és a Fidesz emiatt egyre növekvő éberségével bizonyára folytatódni fog. Ez azonban a Jobbik támogatóit egyelőre nem zavarja. És nem azért, mert mind megveszekedett antiszemita: a párt szavazóinak valószínűleg csak kisebb része gyakorló szélsőjobboldali, többségükhöz vagy el sem jut az ilyen otrombaságok híre, vagy ha igen, nem tulajdonítanak nekik túlzott jelentőséget.

Mert nem viszonyulnak a kérdéshez. Vagy, ha mégis, nagyon felületesen és közhelyes módon.

Benke László 1966-ban született. Nem tudjuk, ki, mi és hogyan formálta olyanná a világlátását, amelyben –

mint az ülte maradás után fogalmazott – „tudatos döntés” lehetett a blaszfém gesztus. De hogy általános, majd középiskolás korában nemigen plántálhatták belé az alaptudást, mely szerint a zsidók éppoly értékes része a magyarságnak, mint bármelyik vallás/kisebbség, elvesztésük pedig épp akkora tragédia mindannyiunk számára, az bizonyos. Nemzedékek járták végig a közoktatás intézményeit úgy, hogy legnagyobb nemzeti traumáinkról alig, vagy kifejezetten fals megvilágításban szereztek tudomást. Ahogy életük derekán járó, az erdélyi vagy kárpátaljai magyarokat még ma is románozó és ukránozó honfitársainkat nehéz lesz meggyőzni arról, hogy Kolozsvár eredetileg nem Cluj Napoca, úgy félok, hogy bizonyos kor fölött Karácsony Benő mélységesen magyar, napsugaras prózája, illetve az épp az Erdély fővárosából koncentrációs táborba hurcolt író tragédiája, annak mérhetetlen szomorúsága sem ér már el bizonyos szíveikig.

A 2014-es holokauszt-emlékév akár jó esély is lehetett volna arra, hogy ezen változtasson valamennyit. Nehéz eldönteni, kinek a hibája, hogy ez nem, vagy csak nyomokban sikerült. Sikerülhetett-e egyáltalán?

Nem kísérelem meg kisilabizálni, igaza volt-e azoknak a zsidó szervezeteknek, közösségeknek, amelyek

Az Élet menetének emlékműve, Kelemen Zénó szobra

nem fogadták el a kormánytól az emlékévvvel kapcsolatos programok támogatására nekik ítélt pénzt. Még sem próbálkoztam azzal, hogy mögé lássak, vajon a nagy projektek – mindenekelőtt a *Sorsok Háza* – körüli parttalan vita és szerencsétlenkedés a kormány mérhetetlen, a zsidó szervezeteket egymással összeugrasz-tani akaró, az egész emlékévet bagatellizálni kívánó cinizmusának bizonyítéka-e (amint azt érzésem szerint sok, az ügyben megszólaló szereplő sugallja), netán a

Sugár Péter:
Budapesti gettó
– emlékfal

Jobbra lent:
Trefort kerti
emlékmű

kívülről rendkívül megosztottnak tűnő zsidó közösség kibékíthetetlen ellentéteinek leképeződése. Külső szemlélőként egyiket sem látom bizonyítottnak. Nem tudom, hová tegyem *A német megszállás áldozatainak emlékművét*, s annak fő üzenetét – mely szerint a magyarországi vészkorszakért csak a németek felelnek –, de azt sem, a megszokáson és berögzültségein túl mi vezérli azt, aki nem fogadja el, hogy a német megszállás nélkül alighanem tényleg egészen másként alakulhatott volna a honi zsidó közösség sorsa. Nehéz megérteni Zoltai Gusztáv pozícióhoz juttatását, de azt sem könnyű felfogni, miért alaptétel még mindig bizonyos zsidó gondolkodók körében, hogy Orbán Viktor, a Fidesz és egyáltalán: az egész magyar jobboldal antisze-mita. Csak egy biztos: egyszerű halandó képtelen tájékozódni abban a fülsiketítő lármában, amely az eredetileg magasztos célt szolgáló emlékévet szinte kezdet-től fogva kísértte.

Kár érte, bár meglepetésre nincs ok: az eredetüktől a honfoglaláson át a közelmúlt eseményeiig mindenről ádáz és kilátástalan vitákat folytató, a dolgokat – tisztelet a kivételnek – szinte csak feketén vagy fehéren lát-

ni képes hazai értelmiségtől és az általa kisebb-na-gyobb mértékben befolyásolt politikai osztálytól nem-igen várhattunk mást.

Amit laikusként is könnyű megállapítani: az emlé-kév végül nagyrészt nem lett más, mint elszalasztott, el-tékozolt esély. És ezen alig változtatnak a sikerült ki-sebb kezdeményezések. A méltatlanul részletesen tár-gyalt megszállási emlékmű mellett olyan kiváló köztéri alkotások születtek, mint Kelemen Zénó *Élet menete* című műve a Március 15. téren, Sugár Péter *Budapesti Gettó-emlékfala*, vagy az MM Csoport téglák fugái közt neveket soroló, Trefort-kerti emlékműve. Megvalósult a *Csillagos házak projekt*, az Origo hírportálon a hetven évvel ezelőtti történeteket testközelbe hozó cikksorozatot közöltek a vidéki zsidóság deportálásáról, a Néprajzi Múzeum kiváló kiállítást rendezett *Kő kövön – Töredé-kek a magyar vidéki zsidóság kultúrájából* címmel.

Épp az ilyen csöppet sem papírizú, kézzelfogható és átélhető, az értelem mellett az érzelmekre is ható kezde-ményezések segíthetnek abban, hogy a majdani, min-denkori benkeláslók efféle tájékoztatás és élmény-anyag híján kizárólag Wass Albert munkásságával és az *Ismerős arcok* valamint a *Kárpátia* muzsikája által köz-vetített mondanivalóval elégtessék ki szellemi és lelki táplálék iránti igényüket. De magukban az ilyen, még-oly ötletes projektek sem hozhatnak áttörést. A holokausztnak mint nemzeti sorstragédiának – hason-lóan a többihez – a közoktatásban kell megfelelő súly-lyal és értelmezésben megjelennie.

Minden mindennel összefügg. A vészkorszak és a hozzá mérhetően súlyos kérdések csak akkor nyerhetik el méltó helyüket a közoktatásban, ha az értelmiség megvívta ezzel kapcsolatos csatáit. Amit ebben a tekin-tetben a holokauszt emlékév apropóján láttunk, nem ad okot különösebb bizakodásra. Csak bizhatunk benne, hogy a nyolcvanadik évforduló után másféle számve-tést készíthetünk.

Krausz Viktória

HOL TARTANAK A CIVIL ALAP- PROJEKTEK?

Több száz civil szervezet, alapítvány és magánszemély nyert összesen 1,8 milliárd forint kormányzati támogatást a Civil Alaptól a magyar holokauszt- emlékévként alkalmából kiírt pályázaton tavaly. A nagyobb összeget elnyert pályázatok közül néztünk meg közelebbről tízet. Közülük egy visszaadta a támogatást, négyen halasztást kértek, egy projekt gazdáját pedig nem sikerült elérnünk. Öt pályázó viszont, saját beszámolója szerint, megvalósította vállalását. Közülük hármat (egy honlapot, egy komplex drámapedagógiai workshopot és egy folyóiratot) bárki megtekinthet.

A legmagasabb támogatást – 70 millió forintot – az Erva Zrt. és az Erzsébetvárosi Önkormányzat kapta. Egy új múzeum, illetve „emléktér” létrehozását tervezik a VII., Csányi utca 5-ben. Ez a projekt tűnik a leginkább időigényesnek, ugyanis az egyemeletes – és műemlékvédelem alatt álló – épület jelenleg még életveszélyes állapotban van. Dombi Gábor újságíró, társadalomkutató, a projekt ötletgazdája azt mondja, a múzeumban az 1938-45 között Erzsébetvárosban élt zsidóság történetét lehet majd megismerni 450 négyzetméteren, korabeli bútorok, újságok, plakátok és lakásbelső rekonstrukciójával. Bemutatják majd a különböző társadalmi státuszú polgárok élettereit, be lesz rendezve egy rabbi-, egy munkás- és egy vállalkozócsalád lakása, valamint egy zsidó fehéreneműs műhelye, de a kerület zsinagógáiról is lesz összefoglaló. Továbbá

egy óvóhely, egy kávézó, egy előadóterem is helyet kap majd az emlékhelyen. A pályázaton nyert összegből a múzeumi jelleget alakítják ki, például megvásárolják a szükséges berendezéseket, kiállítási tárgyakat, az önkormányzat pedig a ház felújítására költ 458 milliót. A nehézséget eddig például az okozta, hogy kevés a tudományos forrás, és nehéz volt megtalálni a korabeli tárgyakat, berendezéseket. „Szívügyem a projekt, a családom hat generáció óta VII. kerületi lakos, tervezünk egy zsidó erzsébetvárosi klubot is filmvetítésekkel, beszélgetésekkel, ahol a fiatalok megismerhetik nagyszüleik, dédszüleik életét, emlékeit” – magyarázza Dombi, akinek nevéhez fűződik a tavaly megrendezett Klauzál téri gettókiállítás is. A felújításra hamarosan kiírják a közbeszerzést, utána az építkezés minimum 8 hónapot vesz majd igénybe. A kiállítási tárgyak egy része már összegyűlt.

Az Erzsébetvárosi Zsidó Helytörténeti Tár számítógépes látványterve

Ám az Erzsébetvárosi Zsidó Helytörténeti Tár megnyitására valószínűleg még éveket kell várni.

*

A Káva Kulturális
Műhely
honalpjáról

A Sense Kft. reklámokkal foglalkozó cég, amely 20 millió forintot nyert a **memora.hu** honlapra. Balázs Béla ötletgazda személyes indíttatásból már régóta létre akart hozni egy olyan internetes oldalt, amely tartalmazza a holokauszt történetének újszerű, interaktív bemutatását a

osztályával. A végeredmény „a társadalmi emlékezet kerekeinek újraalkotása lett, személyes (egyéni és közösségi) játéklményeken és alkotáson keresztül”. Azaz egy drámaóra, egy színházi-nevelési előadás (Kárpótlás című darab), majd egy képzőművészeti workshop után minden osztály egy saját holokauszt-alkotást, installációt készített. A projektet egy 50 perces filmbe is mutatták tavaly decemberben a MU Színházban, az elkészült alkotásokkal együtt. Részletek a www.emlekezesdramaja.hu oldalon.

*

A Hortobágy Kulturális Egyesület 14 millió forintból egy 52 epizódból álló filmsorozatot alkotott, mely néhány perces epizódokból áll. A rendező Kormos Gyula. Külön rész szól a túlélőkről, a korabeli szervezetekről, a gyermekáldozatokról, Radnóti Miklósról, a cigányságról, a melegekről, a nácikról, illetve a katolikus egyház szerepéről. Tavaly nyáron leforgatták a filmet, legin-

kább hazai helyszíneken, de vágóképeket készítettek Auschwitzban is. Most az utómunka zajlik. Az epizódokat elvileg májustól adja majd az RTL Klub és a Tv2 is.

*

A Múlt-kor
holokauszt-
emlékszáma
címclapja

fiatalok nyelvén, ahol egy helyen megtalálható minden hiteles információ úgy, hogy ahhoz bárki hozzátehesse saját élményét, történetét. „Mivel a holokauszt nem pusztán a magyar zsidóságot, hanem egész Magyarországot érintette, s vitte átmeneti pusztulásba, így fejlődő, haladó országunknak egyetemes célja, feladata a közös jövő építése” – olvasható a nyitóoldalon. „Ez egy folyamatosan frissülő, fejleszthető, komplex és hiánypótló oldal, amely nem csak a pályázat idején működik, hanem akár örökre” – mondja Balázs Béla, aki szerint a 2014 nyara óta látható

honlapnak már több ezer látogatója volt. Több Facebookos és Youtube-os reklámkampányt is bonyolítottak, hogy a fiatalok rájuk találjanak. A hetven évvel ezelőtti események részletes bemutatásán, korabeli fotókon, videókon kívül egy interaktív térkép, valamint a jelenleg is zajló, holokauszt témájú programok is helyet kapnak a **memora.hu** oldalon, ahogyan könyvek, filmek, irodalmi művek listája is. Tervük, hogy a roma holokausztot is feldolgozzák a fiatalok nyelvén.

*

A Káva kulturális műhely 2013 tavaszán létrehozott egy különleges, gimnazistáknak szánt színházi sorozatot **Az emlékezés drámái** címmel, amely a holokausztot, a trianoni döntést, az ügynökügyet és a romák elleni gyilkosság sorozatot dolgozta fel. Ebből született **Az emlékezés drámája** című pályázat, amely 13 millió forintot nyert a Civil Alaptól. A Káva műhely vezetője, Takács Gábor elmondása szerint egy komplex színházi, drámapedagógiai, képzőművészeti projektet valósítottak meg öt középiskola összesen tíz

A Múlt-kor Kulturális Alapítvány 9,5 millióból egy **Múlt-kor-különszámot** hozott létre 2014 márciusában, **Emlékezz!** címmel. Az emlékszámat 3200 általános és középiskolába juttatták el. A 260 oldalas kiadvány különleges, személyes írásokat tartalmaz, a Páva utcai holokauszt emléközpont közreműködésével. „Felkavaró és megható lett” – állítja Bartal Csaba főszerkesztő. Tervezték egy weboldalt és egy oktatási anyagot is, dvd-vel, könyvekkel, mobilalkalmazással, angol nyelvű kiadványokkal, de ahhoz a megítélt pályázati összeg többszörösére lett volna szükség.

*

A Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete (MUSZOE) 8 millió forintot kapott egy **korabeli térkép fakszimile újradolgozására** és 15 milliót olyan **emléktáblákra**, amelyet egykor zsidók lakta településeken állítanak ki az önkormányzatok épületében. Eszerint, csak a mai Magyarország területén, mintegy 2100 településen kellene emléktáblát elhelyezni. A márványtáblát egy gyerekfej nagyságú kő egészíti ki, amin egy szám jelzi (latin és héber betűkkel), hogy hány zsidó lakott az adott településen. Az újranyomtatott két térképet kétezer iskolának juttatnák el, kiegészítve egy információs füzetel.

A két projektből egyelőre még nem sok látható, halasztást kértek és kaptak is a Miniszterelnökségtől, 2016-ig. Sessler György, a MUSZOE elnöke elmondta, hogy a holokauszt hetvenedik évfordulójához öt különböző eseményt szerveztek. Állítása szerint az emléktáblát és a kö-

vet már legyártották, és egy mintapéldányt be is mutat-
tak a Nádor Galériában. Eddig 500-600 önkormányzat
mondott igent a megkeresésre, amelynek – Sessler sze-
rint – semmilyen politikai felhangja nincs. A projekt fő-
védnöke Áder János köztársasági elnök. Az első emlék-
tábla avatását idén tervezik, Lebovics Imre holokauszt-
túlélő szülővárosában, Tiszafüreden.

*

A Duna-táj Magyar-Izraeli Baráti Kör 7 millió forint-
ból **A budai vérengzés** című projektet valósítja majd
meg. Fél éves halasztást kértek, hogy elkészüljön filmjük
a Duna-menti zsinagógákról (például Pozsony,
Dunaszerdahely, Mohács), illetve hogy sikerüljön befe-
jezniük egy 15 szerző írását tartalmazó könyvet, amely a
hazai, Duna-menti települések hitéletéről szól. Április 16-
án a XII. kerületi Alma utcai vérengzésre emlékeztek a
Városmajori Gimnáziumban.

*

A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum 5 millió fo-
rintot nyert a Civil Alap pályázatán, amelyből létrehozták
az **Életutak – sorsok és találmányok** című időszakos kiál-
lítást. A tavaly december 18-tól idén március 1-ig látható
tárlat 13 zsidó származású magyar tudós életét és munkás-
ságát mutatta be. A kiállítást több tízezren látták. Ahogy
Illés András történész-muzeológus, a tárlat egyik szerve-
zője meséli, a múzeum saját tárgyain kívül kölcsönöztek
műtárgyakat a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumtól, a
Páva utcai Holokauszt Dokumentációs és Emlékközpont-
tól, valamint a Zsidó Múzeum és Levéltártól. Az installáci-
ókon kívül a látogatók megcsodálhatták a Weiss Manfréd
Acél- és Féművek gőzgépeinek, hűtőtoronyainak makett-
jeit. A szervezők tárlatvezetést tartottak diákoknak, kiad-
ványt készítettek a tárlatról, és konferenciát is szerveztek.

*

A Maccabi Vivó és Atlétikai Club vezetősége komoly
hezitálás után döntött úgy, hogy visszaadják a Civil Alap
pályázatán elnyert 7 millió forintot, így a 2014 végére ter-
vezett **Petschauer Attila Kardvívó Emlékverseny** elma-
radt. Juszti Ádám elnök azt mondja, azóta is előfordul vi-
ta, hogy döntésük helyes volt-e. „A tavalyi Mazsihisz-kez-
deményezésről azt gondoltuk, olyan közösségformáló ere-
je lehet, ami elősegíti a kormány és a civil szervezetek kö-
zötti együttműködést, és hosszú távon jól tesz majd, rá-
adásul a kormányzati támogatás mellett a civil kezdemé-
nyezések is hangsúlyosabbak lehetnek, ezért adtuk vissza
a támogatást. Azt gondoljuk, hogy ennek mindkét fél ré-
széről lett eredménye” – tette hozzá Juszti Ádám.

*

Tata város Önkormányzata 6,5 milliót nyert a helyi
zsidóság életét bemutató könyvre, kiállítás rendezésére,

virtuális térképre és a tatai zsidó temető emlékhelyé al-
kítására. A polgármestert többször kerestük, nem értük el.
A város honlapján lévő képes beszámolókból kiderül,
hogy tavaly nyáron felújították a zsidó temetőt és a
holokauszt tatai, valamint környékbeli áldozatainak em-
lékére mártírfalat avattak, amelyen 650 név szerepel.
Szinte mindegyiküket Auschwitzba hurcolták. Tartottak
emléksétát az egykori gettónál, a zsidó iskolánál, a vasút-
állomáson, s a helyszíneken történészek, levéltárosok elő-
adásiakban meséltek az 1944-es eseményekről. Az egyik
megemlékező Turczy István költő volt. Az emlékév zárása-
ként tavaly decemberben az egykori diákáldozatra emlé-

kezve avattak tablót, levetítették Varga Ágota *Visszajöt-
tek* című dokumentumfilmjét, beszélgettek a rendezővel,
valamint emlékkonferenciát és kiállítást is rendeztek.

A tatai
zsidótemető

*Fenti összefoglalónk a pályázók beszámolóin alapul.
A pályázatok egy része igen nagyralátó tervekkel tartal-
maz, mint az erzsébetvárosi emléktér, amely félmilliar-
dos beruházást igényel, vagy a MUSZOE projektje,
amely 2100 településen akar emléktáblát elhelyezni.
Ezeknek a projekteknek a nagyközönség számára látha-
tó eredményük még nincs.*

*Érdeklődéssel várjuk az 52 epizódból álló sorozatot,
amelyet talán már májustól sugároz a két legnagyobb
nézettségű kereskedelmi tévécsatorna.*

*A 20 millió forintos pályázaton létesített honlap
költségeit az általunk megkérdezett szakértők ennél jó-
val alacsonyabbra becsülték, s úgy vélték, hogy 20 mil-
lió forintért már egy komoly hírportált lehet felépíteni.*

*Sajátos a budai vérengzésről szóló projekt, melynek
keretében a Duna menti zsinagógáról készül film.*

*Amikor azonban elkészülnek a beszámolók, amelye-
ket a Civil Alap honlapján nyilván elolvashatunk, égé-
szen biztosan minden kérdésünkre választ kapunk
majd. (A szerk.)*

Márton László (Párizs)

ÚTIKALAUZ A POKOLJÁRÁSHOZ

Mindig is úgy gondoltam, hogy a szöveg, ha egyáltalán életképes, elszakad szerzőjétől, önálló létezéssel kezd. A freudi séma szerint „megöli” nemzőjét.

Ha túlmagyarázza, ezzel ismét csak freudi értelemben „kiheréli”, megtagadja az önálló, teljes létezés való jogát.

Mindezt szemmel tartva mégis néhány megjegyzést fűzök az Ódry Színpadon előadott *Pokoljárás* szövegéhez. Erre két okom van. Az első; a műfaj. Dokumentum-drámát bocsátottam útjára, azaz a szöveg nagyobb részét nem kitaláltam, hanem találtam, összeillesztettem.

Érintettség

Miért tagadnám, érintett vagyok. Tízéves koromban úgy megérintett a vészorkorszak szele, hogy akkor két éves testvéremmel árvák maradtunk. A család egyetlen tagja tért vissza Auschwitzból, ő mondta el mi történt a többiekkel. Azóta, 1944 tele óta tudom, hogy a történeteket el kell mondanom, ma divatos kifejezéssel kibeszélnem. Az elmúlt hetven évben többször is nekifogtam, elbeszélő és drámai műfajokkal kísérletezve – sikertelenül. Hosszú időbe telt, amire felismertem, hogy noha az alkotás és a terápia között szoros és sokrétű a kapcsolat, a kettő mégsem ugyanaz. „Egy örült és köztem a különbség az, hogy én nem vagyok örült” – mondta magáról Salvador Dali. A családom pusztulását, elrabolt gyermekkoromat gyászoló „munkát” (ez a kifejezés is a pszichoanalízisből szivárgott át a közbeszédbe) az írás nem helyettesítheti. És fordítva: író természetesen, bármi is szándéka, nem teheti meg, hogy ne saját tapasztalatát, élmény és-képlet világát adja, de ha csak ennyire képes, nem érdemes mondandóját közreadni.

Holokausztirodalom?

Különösen igaz és megfontolandó ez, ha a holocaustról szóló szövegekkel, vagy képekkel állunk szemben. Akárhány könyvespolcot, vagy kiállító-termi falat tölt meg a második világháborúról és az öldöklésekről szóló művek sora, alig hiszem, hogy önálló műfajt képeznének. Már csak azért sem, mert a szinte minden, a szó szokott értelmében használt műfajra kiterjednek: az önéletrajztól a képregényig. A vészorkorszakot közvetlenül követő évtizedekben a tanúságok özöne jelent meg, anélkül, hogy különösebb zajt keltett volna. Az egyéni tapasztalatot túlmutató, a teremtő-erőből származó művek, elsősorban regények és versek, az események után húsz-huszonöt évvel kerültek forgalomba. Az elbeszélő módon túllépő drámai kísérletek, filmek, színdarabok még később.

Érdemes elgondolkodni azon, hogy a szórakoztató ipar silány tömegtermékeitől eltekintve viszonylag milyen kevés, művészetként értékelhető alkotás született. A személyes tapasztalatra épülő, önéletrajzi jellegű műveket kivonnám e fogalomkörből. A legkülönbek, Primo Lévi, Tadeusz Borowski tanúságai valószínűleg kiállják az idő próbáját, de a megélt és az elképzelt mégis különválnak. Vegytiszta műfaj természetesen nem létezik. Figyelemreméltó Elie Wiesel esete, aki első sikerét megélt – pontosabban megszenvedett – beszámolóval kezdte, de későbbi írásaiban felülemelkedett az önéletrajzon, azaz az egyediből az egyetemes felé tartott és el is ért oda.

A két megközelítés közötti színvonalkülönbség egyik lehetséges magyarázat Adorno elhíresült mondatában rejlik: „Auschwitz után nem lehet verset írni”.

Önéletrajztól
a képregényig.

Ezt, a tények által megcáfolt tézist korigálja Kertész Imre megjegyzése: „Auschwitz után nem lehet olyan nyelvet használni, mint előtte”. Ha a nyelvet kifejező-móddal azonosítjuk, Kertész megállapítása kielégítőnek tűnik. Ez magyarázza mellesleg, hogy a saját remekművéből, saját forgatókönyve alapján készült film – enyhén szólva – meg sem közelíti a regény színvonalát.

De hol leljük a dilemma feloldását? Ha az elmúlt hét évtized történelmi távlatként rövid, az a néhány alkotás, amely kiállta az idő próbáját valószínűleg megmarad. Nézetem szerint ilyen a Sorstalanság, William Styron és Jonathan Littel regényei, Pilinszky János költészete. Közös jellemzőjük, hogy a cselekményt alulnézetből adják elő, mintha Lukács György történelmi regény elméletéhez igazodnának, t.i., hogy a hősök nem az események formálói, hanem tanúi és elszenvedői. További közös jellemzőjük a távolságtartás, a területen-kívüliség – Kertész esetében akár az elidegenedést is megkockáztathatjuk. Kosztolányi egy kései versében fogalmazta meg: „szemedben éles fény legyen a részvét / így közeledj a szenvedők felé”. Ahol az éles fény hiányzik, az érzélgős giccs fenyeget.

Dokumentumdráma

A közvetlen, képi ábrázolás lehetetlensége a filmekben a legnyilvánvalóbb. Éhségtől tántorgók, gázkamrában fuldoklók, hullahegyek látványa a néző számára nem csupán elviselhetetlen, de védekező-elutasító reakciókat vált ki. A legjobbak, Spielberg *Schindler listája*, Costa-Gavras *Ámenje* ezt a csapdát gondosan elkerülik. Tudomásom szerint a holocaust megjelenítését színpadon kevesen kísérelték meg.

A téma tárgyyszerű, tényeket és dokumentumokat használó megközelítése annál sikeresebb. Peter Weiss, német drámaíró háborús bűnösök perét állította színre, valóságos alakokat szolgált meg, szinte szó szerint idézve. Joshua Sobol *Gettójának* cselekménye és alakjainak nagy része is történelmi tényeken alapszik.

A dramatizált történelem majdnem olyan régi... mint a színpad! Shakespeare nem csak királydrámáiban, de több tragédiájában (pl. Macbeth, Hamlet, Rómeó és Júlia) valóságos alakok, valóságos történetét dolgozza fel. Ez esetben a *feldolgozás* szó szerint érthető. A történetek több áttétellel, legtöbbször már dramatizált változatban kerültek hozzá, de hátterükben középkori krónikák álltak. Corneille *Cidjének*, Schiller *Don Carlosának*, Puskin *Borisz Godunovjának*, és még sorolhatnám, cselekményét a történelem „találta ki”, a tényekhez hozzáadott érték az alakok ábrázolása, a fordulatok és párbeszédek.

Történészek, irodalomtudósok természetesen kutatgatják, hogy mi történt az „eredeti”, vagy elsőként rögzített tény előtt és után, hogyan alakították a különböző

elbeszélők a történetet, de a változatok nem azt bizonyítják, hogy minden csak a képzelet terméke. A trójai háborút is mítosznak vélték mindaddig, amíg Schliemann ki nem ásta Mükénét, Maurice Halbwachs is bebizonyította, hogy a Passió útvonala, a Via Dolorosa kétezer év alatt többször megváltozott, de ettől még nem lehet az evangéliumi történetet fikciónak minősíteni.

Úgy is mondhatnánk, hogy a történelmi tények és a mítoszok az emberiség osztatlan köztulajdonát képezik. A tudatos és a tudatalatti egyaránt jelen van, egyre formálódik és hat.

Hozzáadott értékem

Amikor ráébredtem arra, hogy tollam képzeletem korlátaiba ütközik – abbahagytam. Úgy éreztem anyám, apám pusztulása, létük utolsó percei számomra épp olyan elképzelhetetlen, felidézhetetlen tabu, mint, – mondjunk – saját fogantatásom pillanata. Hetvenen túl már majdnem megbékéltem a megváltozhatatlan múlttal, de képtelen voltam lezárni.

A befejezhetetlenség kényszere szabott új irányt: kiutatni hogyan mondják el mások, amire magam képtelen vagyok. Minél messzebbre jutottam, annál nyilvánvalóbbá vált, hogy a kollektív tapasztalat kitágítja és egyszersmind felülírja az egyénit. **Magamban csak szilánkokat leltem, mások szövegeiben úgyszólván mindent megtaláltam;** összeállt a részekből az egész, a töredékekből a mozaik.

Amikor a szöveg elkészült, újabb gyötrő kérdést szegtem magamnak. Mi vagyok én? Szerző? Mások tollaival nem ékeskedem. Szerkesztő? Egy színmű nem antológia. Annál is kevésbé, mert hol tisztelem (változtatás nélkül adom közzé) a szöveget, hol hozzáteszek, átirom, vagy képzeletemmel egészítem ki a hiányzó darabokat. Nincs szöveg, amely ne lenne talált tárgy, de egyetlen sincs, amely az egészből kiszakítva ugyanazt jelentené, mint a helyén.

A műfaj

Semmi sem létezik attól, hogy valahova besorolják, de a támpontok megkönnyítik az első olvasatot. Ennek a színpadra szánt szövegnek nincs a szó hagyományos értelmében cselekménye, annak ellenére, hogy sokan és sokat „cselekszenek” benne. Ha a végkifejlettől haladva próbáljuk felfejteni a mit és a hogyan, egyértelmű, hogy a történet eleje nem a második világháború, még kevésbé a német megszállás, hogy az első jelenetekben elhangzott szavak később csapódnak le cselekedet formájában.

Ugyanilyen egyértelműnek tűnhet, hogy árnyalatokhoz szűk a hely, azaz, hogy a gazemberek szinte szándék-

Tollam
képzeletem
korlátaiba
ütközik.

kaiktól függetlenül gazemberek és az áldozatok – áldozatok. Ezt kimondva és átérezve is nehéz megelni a katarzis pillanatát, amikor a gonoszok pokolra jutnak, és az ártatlanok megigazulnak. További nehézség, hogy a (valóságos) borzalmak crescendójának a nézők befogadóképessége szab határt, megközelíteni lehet, de elérni nem tanácsos azt a pontot, amelyen túl a szem és az elme bezárul.

Ennek a megfontolásnak tulajdonítom, hogy a holokaustt ábrázolók legkülönbjei, mint a már idézett Kertész, Pilinszky, Styron és mások a legelborzasztóbb mozzanatok megjelenítésekor is érezhető távolságot tartanak. Túl egyszerű az értelem és az érzelem dichotómiáját emlegetni, másról van szó!

A holokaustt vezető út és a holokaustt maga a szélsőséges helyzetek utolsó stációja, ahonnan már nincs folytatás. Ez jelenik meg a Lear királyban, a Tragédia két utolsó színében, József Attila „a semmi ágán ül szívem” sorában. Ezzel van tele a XX. század második felének – nem véletlenül akkor megszülető –, legnagyobb teljesítménye, az abszurd irodalom.

Ha irodalomtudós, vagy esztétörténész lennék, felfajzolhatnám az ívet Schopenhauertől, Nietzsche-től Cioranig, az egzisztencializmustól a filozófusok nihilizmusáig, de ezzel nem mennék sokra. Az Ész trónfosztását elemző Lukács ugyan megkísérli, hogy a fasiszmus-nácizmus és az általa irracionálisnak nevezett eszmeáramlatok közé egyenlőséget tegyen, de ez életművének legkevésbé meggyőző szelete.

A holokaustt természetesen nem lehet viccelni, bár a munkaszolgálatban, a lágereken keletkezett akasztófahumor számos termékét ismerjük. Az abszurdnak azonban a fele sem tréfa. Ellenkezőleg, az abszurd irodalom inkább szomorú, mert reményvesztett.

De lehetséges, mi több elkerülhetetlen az abszurd, a lemeztelenített emberiség tükrét tartani az áldozatok, gyilkosok és félrenézők elé. – Ezek voltak. Ezzé válhatunk, ezzé tehetnek, ha hagyjuk!

Alanyi jogon néhány elméleti megjegyzés az abszurdról. (Jogom, ha van abból ered, hogy negyvenegynéhány éve én használtam először a közép-európai abszurd fogalmát, lássuk mire jutottam azóta.)

Az abszurd irodalom szerzőit a kezdet kezdetétől a területenkívüliség, két és- többnyelvűség jellemzi.

A területenkívüliség példái a szerzők maguk. A már említett, német nyelven író lengyel-zsidó Peter Weiss Stockholmban élt, a lengyel Gombrowicz Argentínában, a román Ionesco és Cioran, a spanyol Arrabal, az ír Beckett, az orosz Adamov Párizsban. Franciaország a felvilágosodás kora óta ezt a területen kívüli státust biztosította a mindenféle emigránsoknak. Az emigráció nem csak a szülőföldön gúzsba kötött gondolat szabadságát biztosította, de lehetővé tette az arányok megváltozását is. A távolságból minden másként látszik: felesleges a „valóság” fogalmat feszegetni. Az abszurd ugyan valóságon-túli, de ettől még nem valótlan.

A területenkívüliség másik, fontos előnye a nyelv váltás, vagy a kétnyelvűség. A párizsi honos abszurd dráma-szerzők anyanyelvüket váltották franciára, Beckettet kivéve, aki angolul és franciául írt, illetve szövegeit maga fordította. Említésre érdemes a Szovjetunióból száműzött, amerikai költőként Nobel-díjas József Brodskij esete is. Az anyanyelvéből más jelrendszerre váltó olyan automatizmusokat kerül ki és így olyan rétegekbe hatol be, amelyekbe anyanyelvén senki sem juthat el.

Én, a magam mozaikragasztó eszközeivel, a szövegrészletekkel nem a valóság „tükrözését” kíséreltem meg. Abból indultam ki, hogy a holokaustt abszurdítása a valóság maga. Ennek megjelenítésére használtam Zoli bohóc alakját és némileg módosított történetét, aki ugyanolyan valóságos volt, mint a történet többi szereplője. Ki jeleníthetné meg plasztikusabban a helyzet abszurditását, mint a törpe, púpos, sárga csillaggal sújtott zsidó bohóc? Gyermekkoromban, amikor még nevettem, engem is megnevetetett a Városligetben.

Trauma és utóhatás

A szemináriumsorozat a vészkorszak és a másodgeneráció irodalmáról a *Szombat* folyóirat szervezésében, Szántó T. Gábor vezetésével 2015-ben is folytatódik.

Kéthetente keddenként, 18.00-kor a Bálint Házban (Bp. VI., Révay u. 16.)

Jelentkezni, olvasni és beszélgetni a művekről sosem késő!

Május 5., 19.: Nádas Péter: *Párhuzamos történetek*, vendégelőadó: Forgách András

Tandíj: óránként 600 Ft (a tavaszi szemeszter hátralévő alkalmaira váltható bérlet 1000 Ft)

Jelentkezni a szanto@szombat.org e-mail címen, vagy felutánonként a **311-6665**-ös telefonszámon lehet.

Támogató/supported by the: L. A. Pincus Fund for Jewish Education in the Diaspora, Israel

Partnerek: Bálint Ház, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, Szombat Alapítvány

Jean Améry

A HAJÓTÖRÖTTEK

Eugen arra gondolt, hogy tulajdonképpen ő még mindig „fiatalembernek” számít. Fiatalembernek, világos, jó szabású nyári kabátban, amelyen csak a közelebbi szemrevételezés után látszik a gyakori tisztítás és a szegélyek kopottassága. Tisztességes, jó modorú fiatalember. Kétségtől „jobb” fiatalember, akit voltaképpen még egyetemi hallgatónak is lehetne tartani, ifjú doktornak, vagy akár magasabb beosztású alkalmazottnak.

De ezekből a gondolatokból hirtelen kiragadta egy elnyújtott és szirénaszerű hangjával felkavaró kiáltás, amelyet valamely egy szólamban ordító tömeg hallatott. Zsebében lapuló kezei enyhén megremegtek. Lassan és mélyeket lélegzett. Az állati üvöltés közeledett. Eugen már világosan felismerte annak a pokoli harci kiáltásnak a szavait, amely az őrült kor szülötteként **halálba kárhoztatott egy egész embercsoportot. De nem emberhez méltó halálra.** Ez a kiáltás nem ismerte a nemessen hideg szavakat: meghalni, sír; harsogásától még a vadul hangzó ölni és agyonverni is idegen volt. Barom módjára, méltóságától megfosztva kellett annak az embercsoportnak elkárhoznia. Nem volt méltó arra, hogy ellenfélként győzzék le. Féregként kellett – elpusztulnia.

Az utcakép hirtelen félelmetes gyorsasággal kezdett külsőt váltani. Noha a nap sugarai még az aszfalton sárgállottak, minden sötétetni látszott. Egy csapásra kiüresedett a világ. A boltok redőnyei recsegve zuhantak alá. Emberek menekültek a házakba, fejükre szorított kalappal. Néhány ház már zárva volt, és a menekülők mint az űzött nyulak ugrottak szét mindenfelé előttük. Egyre közeledett az ordítás és dübörögve szállt fel a levegőbe. Orkászerűen bömböltek az elnyújtott „U” hangok.

Nagytermetű, szőke fiú bőr térdnadrágban és nehéz szöges bakancsban fehér röpcédulákat szórt szerteszét. Egy sötéthajú, erősen vérző fiatalember futott felfelé az utcán. Nyomában egy talán 15 férfiből álló csapat. Egyesek a botjukat lengették.

Vajon mit akarnak tőle, kérdezte félhangosan Eugen. Esztelen késztetést érzett, hogy a sötéthajú segítségére siessen. Azután gyűlöletes gondolat támadt

fel benne: nem ismernek fel – milyen jó. De hátha mégis felismernek?

Eugen egy kirakatüvegbe pillantott, amelyben meglátta saját áttetsző, szintelen tükörképét. Úgy nézek ki? Nem, nem. De mégis, rám is gondolnak, engem is üldöznek...

Az utca feléledt ájultságából. A kiáltás elhalt, a távolból kongott még tompán, ritmusosan. A menekülő más irányba csalta a hangoskodókat.

Eugen csak egyben volt biztos: ismét ocsmányul viselkedett. Természetesen értelmetlen lett volna szembe szegülni a tizenöt fős csapattal, fedezni a sötéthajút, akit nem is ismert, és talán magát is agyonveretni. Egyet viszont nem akart: azt, hogy még gondolatban is elkülönüljön a másiktól – azelőtt a többi tizenöt előtt. A távolság már megmaradt. Mit törődött ő a tánchelyiségben dolgozó fiúval, a joghallgatóval, aki apja jól menő irodáját veszi majd át. De a vérző fiútól – üldözői előtt – soha nem tarthat távolságot. Ha azokkal szembe fordul, akkor ő is az üldözöthöz tartozik, és hozzá is kell tartoznia, önmaga előtt is.

Eugen nagyon nyomorultul érezte magát. Majdnem minden nap tanúja volt ilyen jeleneteknek, mióta beköltözött a főiskola közvetlen közelében levő szobájába. Egy éve immár, hogy nyomora és szegénysége egyre félelmetesebb méreteket öltött, megmérgezve az égető kérdéstől, amely kínozza, mert egyszerre csak ott volt, és mert alapjában számára még mindig nem létezett. Először csak lassan és nehézkesen jutott el a tudatáig, hogy az idő törvényen kívül helyezte őt valamennyi, rasszához tartozó sorstársával egyetemben. A bűne bizonyára az volt, hogy nem tudta, miben áll ez a rasszhoz tartozás. Nem számítottak neki a műveik, rituálék, lényegtelennek tűnt számára születési bizonyítványa, jelentéktelennek az elhalt, jóságosan buta kereskedelmi utazó, aki nemzette, nem volt fontos neki a polgári félzsidó nő, aki Szent Antalhoz imádkozott, és aki a világra hozta. Semmi nem kötötte a néphez, amelyhez immár tartoznia kellett, vagy semmit nem tudott ezekről a kötelékekről. Nem érezte életben tartó, a rasszához

Ismét
ocsmányul
viselkedett.

tartozó sokakhoz láncoló erejüket, akik élték kis életüket, mint a többiek a magukét. Ha néha hallott is kisebb megkülönböztetésekről, ostoba súrlódásokról, soha nem számított arra, hogy ez egyszer őt is bevonhatja, bekényszerítheti egy közösségbe. Hogyan is tudhatta volna lelke a szörnyűséget, amely immár jelenvaló volt, megragadni, és beilleszteni napi menetébe?

Hirtelenjében kérdésessé vált számára az egész értékrend, amelynek alapján eddig az embereket és a dol-

gokat elgondolta. Mert talán valóban érvényes az a másik igazság (az is egyfajta volt), amelyet milliók vallottak, amely őt eltaszította, törvényen kívülé és otthontalanná tette. Ha nem akart elmerülni a gyávaság zavaros tengerében és a be nem vallott önkínzásban, találnia kellett egy olyan álláspontot, amelyből anélkül nézhette a dolgokat, hogy azok a lelkéig hatoltak volna. Egy szilárd támpontot kellett keresni, a dolgok mértékeltenségében egy új mértéket.

Füredi Andrea fordítása

Füredi Andrea

JEAN AMÉRY „KATASZTRÓFA- ZSIDÓSÁGA”

Jean Améry, az 1912-ben Bécsben Hans Mayer néven született holokauszt-túlélő író zsidósághoz fűződő kapcsolata és ennek műveiben való megjelenítése egészen különlegesnek mondható. Alakulásában döntő szerepet játszott gyermekkorának élményvilága, majd a későbbiek folyamán a váratlanul "elementáris erővel nyakába szakadó" kirekesztettség, és az azt követő borzalmak át- és túlélése.

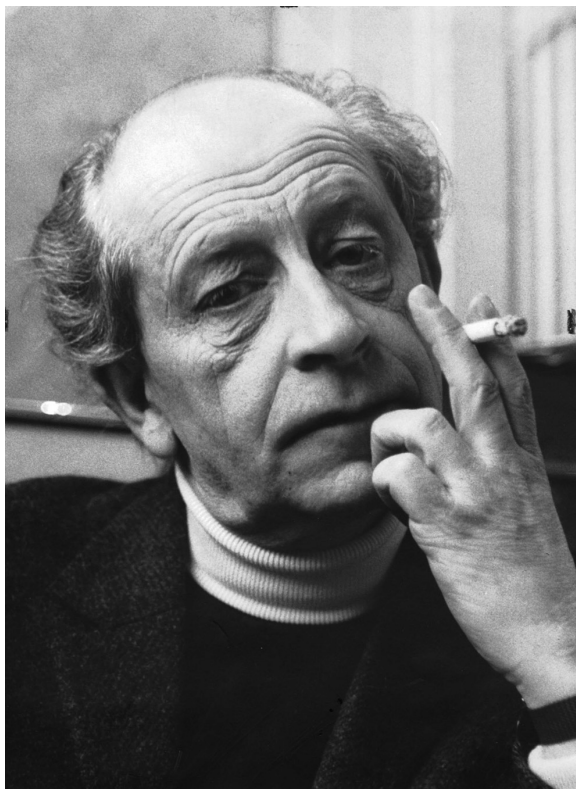
Az író vegyes, túlnyomórészt zsidó családban született: apai részről felmenői polgárosodott zsidók voltak, anyja szintén jó módú családból származott, zsidó és keresztény ösöktől.

Korán – Jean Améry öt éves korában – elhalt apja döntően nem vehetett részt gyermeke nevelésében, nem jelenthetett biztos fogódzót fia számára. Az apa halála után anyjával a vidéki, felső-ausztriai Bad Ischl-be költöztek, ahol a fiú a népiskolában katolikus szellemű nevelést kapott. A felnőtt Améry későbbi írásaiban fenyőfás karácsonyokra, misékre emlékszik ebből az időből, mint azt *Túl bűnön és bűnhődésen* című esszékötetének egyik darabjában írja: „Látom magam

kisfiúkoromban, amint a behavazott falun át baktatok karácsonykor az éjjeli misére; de nem látom magam semmiféle zsinagógában.”

Apai nagyapja,

aki nem nézte jó szemmel unokája „vidékiességét”, megpróbálta a gyermekben a zsidó identitástudatot ébresztgetni, meglehetősen kevés sikerrel. A nagyapa ugyanis nem annyira a zsidó hagyományok és értékek közvetítésével próbálkozott, hanem a zsidók és a keresztények közötti különbségeket hangsúlyozta az utóbbiak rovására, mondván, a zsidók szociáli-

san jobb helyzetben vannak, magasabb kultúrát képviselnek.

A gyermek Améryben ezt a hasadást tovább fokozta, hogy a keresztény és zsidó kultúrkör váltakozva, évszakokhoz kötötten jelent meg az életében. A téli időszakban a falusi életet élte, téli örömmel, téli barátokkal, sieléssel, sportolással, hegyi barangolással, harmonikaszóval, korán kezdett szerelmi kalandokkal, téli barátnőikkel. A nyári időszak azonban az anyja által a házukba invitált városi zsidóság révén az elegáns világlátottság, a magasabb szerelem jegyében telt.

A gyermek Améry már ekkor a két világ: a kifogástalan „a” és a dialektusos „o” közelebb hozásával fáradozott. Ennek hiábavalóságát látva azonban inkább a tájjal azonosult, visszaemlékezéseiben a „tösgyökeresség végzetes formájáról” szól, amiből, mint később írja: „nekem semmi hasznom nem lett, ami nem engem ihletett meg” (Gasthof zur Stadt Graz).

A *Túl bűnön és bűnhődésen* című esszéketetetének c. darabjában vall arról, hogyan viszonyult gyermekkorában a saját zsidóságához, miként élte meg kívülállóságának állandó tudatát: „Pontosan tudtam, hogy vallási és etnikai tekintetben meglehetősen vegyes családom a szomszédok szemében zsidónak számít, és házukban senkinek nem jutna eszébe tagadni, vagy eltusolni azt, ami amúgy is leplez-

hetetlen. Úgy voltam zsidó, ahogyan egyik osztálytársam egy tönkrement kocsmáros fia volt: ha egy-magában volt, úgyszólván semmit nem jelentett neki családja üzleti kudarca; de ha közibénk állt, emész-tő zavarában magába húzódott, akárcsak jómagunk”.

Zsidósága nem örömmel megélt, hagyományos értékeken alapuló identitás volt, inkább elbizonytalanító, kellemetlen momentum, ami a környezetével való hön áhitott azonosulásban csak gátolta, mint írja: „Mások voltunk, mint a többiek, ami gyötrelmet és mély nyugtalanságot okozott nekem”. (Gasthof zur Stadt Graz) A gyermekkori falusi idillnek azonban vége szakadt. A család meghitt biztonságából, körülrajongásából kiszakítva, a hirtelen magára maradt, új környezetéből mit sem értő Hans Mayer nem egész két évet bírt ki a gmundi gimnáziumban, iskolai tanulmányainak további folytatásáról nincsenek adatok. 1926-ban anyjával visszaköltözött Bécsbe, ahol egy könyvkereskedésben tanoncként dolgozott, későbbi első mentora a Leopoldstadti Népfőiskola irodalomban, filozófiában jártas vezetője, Leopold Langhammer keze alatt, aki később a népfőiskola könyvkereskedésében alkalmazta.

Az 1926 és 1938 közötti évek új életperspektivákat és művelődési lehetőségeket nyitottak meg számára. Szemlélete jelentős átforguláson ment keresztül: a katolikus és nacionalista szellemben nevelt, romantikáért rajongó Améry olyan eszmék hatása alá került, amelyek eddigi világfelfogásával teljesen ellentétesek voltak. Elsősorban a népfőiskolán megismert Bécsi kör és az általa képviselt, a felvilágosodás eszméit valló, a tudomány eredményeit a mindennapi élet jobbítására felhasználni kívánó alapelv volt rá hatással és fordította szembe a tösgyökeresség nevében vallott sötétség és irracionalitás világával. E fordulatról ír a *Mesterietlen vándorévek* című művében: „Az ember felébredhet egy álomból, és rögtön utána álmódzva ismét egy másikba zuhanhat, az ember megtagadhat egy vallást és egy másik követőjévé válhat”.

Améry tudásának, műveltségének alapjait a Leopoldstadti Népfőiskolán szerezte meg, amely a kortárs osztrák írók, költők fóruma is volt: megfordult itt Robert Musil, az induló Elias Canetti, Hermann Broch, Max Brod. Irodalmi ízlése is az itt megismert új eszmények jegyében formálódott: elfordult a vidékiességük, tösgyökerességük okán tisztelt íróktól, költőktől, akik közül néhányról kiderült számára kleriko-fasiszta voltak (Wilhelm von Scholz, Will Vesper).

Az országban, de főként a fővárosban zajló politikai események is (a klerikális-fasiszta katonai szervezet a Heimwehr és az osztrák szociáldemokrata Schutzbund

A keresztény és zsidó kultúrkör váltakozva, évszakokhoz kötötten jelent meg az életében.

1934
– polgárháborús
állapotok
Ausztriában

1927. júliusi összecsapása) hatással voltak szemléletének alakulására: megtanulta értelmezni azokat. Politikai hovatartozásáról a végül vérbefojtott 1934-es februári munkásfelkelés idején döntött, amikor Dollfuß kancellár feloszlatta a parlamentet és általános sztrájk tört ki a munkások körében. Améry ellenállóként tevőlegesen is bekapcsolódott az eseményekbe: fegyvereket szállított a felkelőknek.

Ezekben az években tette meg irodalmi pályafutása első lépéseit. Kiemelkedik közülük a még iskolai barát Ernst Mayerrel együtt 1934-ben indított *A hid* című folyóirat. Már az első szám bevezető esszéjében, utalva a programadó címre, a két irodalmi irányzat, a szellemileg haladó, humanista, a klasszika szelleméből merítő nagyvárosi irodalom és a jó és rossz fogalmát egyszerűen és tisztán megfogalmazó vidéki irodalom összhangba hozása és egymást kiegészítő volta mellett érvelt. Vélekedése szerint mindkettőben fel kell ismerni a költészet értékeit és erejét, hogy meg lehessen különböztetni a dilettánstól és az értéktelentől.

A vidék és város kettősségét árnyaltabb formában a vidék idilli jellegének kétségbe vonásával viszi tovább első, 1934-35-ben írt regényében *A hajótöröttekben*, amely egyik legteljesebb, jelenével folytatott vitája, írói önképének alapvető momentuma. Nem kevesebbre vállalkozott benne, mint hogy 23 évesen megírja korának kultúrkritikáját, tudósítson Hitler hatalomra jutása feletti dühéről, az osztrák februári felkelés leveréséről, Ausztria meneteléséről a szakadék felé.

A regény fikcionalizált önéletrajz, sok a megfelelés a főhős és az író sorsában: zsidó keresztény vagyis család, vidéken töltött gyermekkor, Bécsbe költözés, tanonckodás, eszmélés. A filozofikus műben a

főhős drámája be van ágyazva a Bécsi kör tudósainak a szerző által magáévá tett felismeréseibe. Az író beleérzéssel és töprengéssel kutatja a protagonista cselekedeteinek mozgatórugóit, gondolatait. A filozofikus esszéíró Améry mutatkozik meg már ebben az első regényében is. Az elmélkedések tárgyát képezi a főhős Eugen Althager zsidósághoz fűződő viszonya, amely mindjárt a regény elején középpontba kerül.

Althager tanújává válik egy, az osztrák náciizmus terjedését jelző,

mindennapossá váló zsidóverésnek

A főhősnek az üzött áldozattal szemben megélt gondolati és érzelmi hullámválása – azonosulás majd elkülönülés, később az elkülönülés feletti szégyenérzet – aprólékos leírásával jelzi az író, hogy kulcsfontosságú momentumról van szó: Althager a zsidósághoz való viszonyát vizsgálja. Eugen lassan ráeszmél saját üldözött voltára, hogy zsidósága, amelynek eddig nem tulajdonított különös fontosságot, hirtelen sorsának alakítójává válhat. Az asszimilálódott zsidó értelmiségi helyzetének elemzése más történelmi körülmények között visszatér a már említett *Túl bűnön és bűnhődésen* c. esszékötetének *A szellem határán* c. darabjában.

Althager sorsa végül nem zsidósága miatt pecsételkedik meg, sőt, mikor egy banális utcai veszekedés folytán a fasiszta egyetemi diákszervezet egyik tagja párbajra hívja, zsidóságát a párbajképessége érdekében meg is kell tagadnia. De a belülről vállalt zsidósága és az összes sorsársának méltósága védelmében olyan hevesen küzd az őt párbajra hívó náci ellen, hogy az életét féltve, halálos sebet ejt rajta. Ez a momentum: zsidóságának vállalása és ezzel egyszersmind a lázadás a rákényszerített sors ellen, még a reménytelenség tudatában is, a méltósága védelmében, Améry későbbi szemléletének és világgal szembeni attitűdjének meghatározó tényezője lesz.

Eugen Althager felismerése, hogy egyszer ő is üldözött lehet, az író Améry életében vált valóra. Mint később a *Zsidóságom vállalásának kényszere és lehetősége* c. esszében írja:

„Azzal kezdődött, amikor 1935-ben egy bécsi kávéházban ültem újságomba merülve, és áttanulmányoztam az odaát Németországban kibocsátott nürnbergi törvényeket. Elég volt belepillantanom, hogy rögtön fel fogjam: rám is vonatkoznak. A társadalom, értelemszerűen annak a nemzetiszocialista német államnak a tár-

sadalma, amelyet a világ a német nép legitim képviselőjének ismert el, épp akkor csinált belőlem zsidót hivatalosan és teljesen egyértelműen, jobban mondva új dimenzióba helyezte azt az előttem már korábban is ismeretes, addig azonban semmilyen következménnyel nem járó tényt, hogy zsidó vagyok”.

Az említett első regény elején leírt üldözési jelenetben Améry félelmetes pontossággal érezte meg és vetítette előre a zsidó nép elpusztítására irányuló akaratot, annak iszonytató voltát. A kávéházban a nürnbergi törvényeket olvasó Améry is azonnal felismeri a halálos fenyegetést. Mint írja:

„Bizonyos vagyok benne, hogy már abban az évben, abban a pillanatban, amikor elolvastam a törvényeket, valóban felfogtam a halálos fenyegetést, pontosabban: a halálos ítéletet, mert hiszen nem is kellett hozzá különösebb történelmi érzékenység. [...] Zsidónak lenni attól kezdve számomra annyit jelentett, mint szabadságolt hullának lenni, olyan meggyilkolandónak, aki csak véletlen folytán nincsen még ott, ahová jog szerint való, és ez, váltakozó formában, különböző fokozatokban ugyan, de mindmáig megmaradt. A halálos fenyegetésben, amit a nürnbergi törvények olvastán éreztem át először a maga teljességében, az is benne volt, amit a zsidóknak a nácik általi módszeres megalázásának, »méltóságuktól való megfosztásának« szoktak nevezni”.

Améry 1938-ban, miután Németország annektálta Ausztriát, feleségével Belgiumba emigrált, ahol 1940-ben, mikor Németország megtámadta az országot, ellenséges külföldi német állampolgárként letartóztatták, internálótáborba került, ahonnan megszökött. 1943-ban a belga ellenálláshoz csatlakozott. Tevékenységéért a Gestapo letartóztatta, a hírhedt SS-fogházba, a belga Breendonk erődtáborba került, ahol kínzásnak vetették alá. Az elszenvedett kínok okozta traumáról részletesen ír az esszékötet *A kínvallatás* c. darabjában, melynek végén megállapítja:

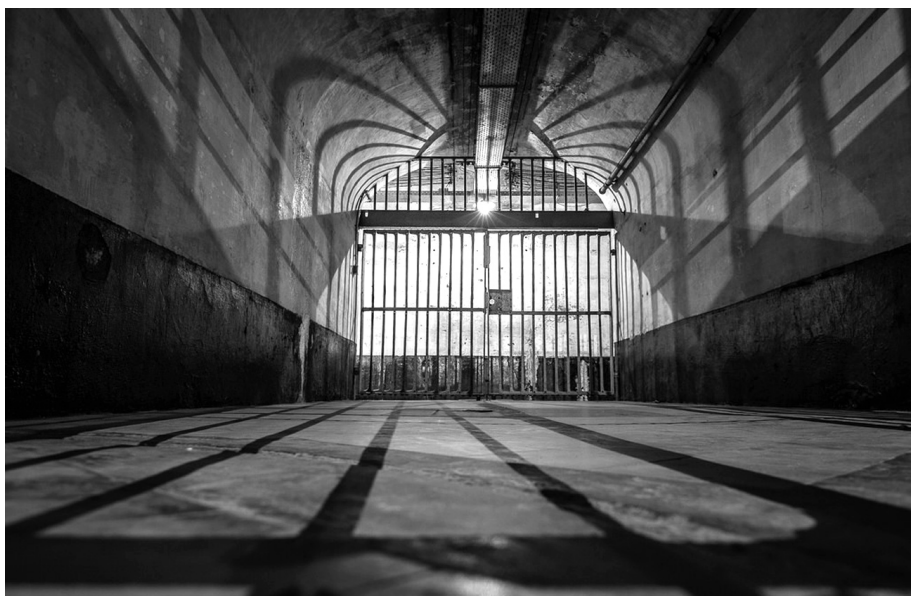
„Akit megkínóztak, nem lehet többé már otthon a világban. A pusztítás gyalázata letörölhetetlen. A részben már az első ütéssel, teljes egészében azonban végül a kínvallatással összeomló bizalom nem szerezhető vissza a világ iránt”.

Miután fény derült zsidó származására, Auschwitz-Monowitzba deportálták. Az itt átéltekre, a szellem emberének gyötrelmeire reflektált a *Túl bűnön és bűnhődésen* esszékötet *A szellem határán* c. darabjában, amelyben a táborban átéltekre adott egészen személyes érzelmi, lelki reakcióit írja le.

A felszabadulást Bergen-Belsenben élte meg. A kezdeti örömmámor után tapasztalnia kellett, hogy az antiszemitizmus távolról sem szűnt meg,

a náci bűnösök valódi felelősségre vonása elmaradt

Ausztriába, szülőhazájába nem tért vissza, Belgiumban, Brüsszelben telepedett le, ahol politikai és kulturális újságírói pályát kezdett. Jean Améry írói álnévvel (a Mayer családnév anagrammjaként), amelyet 1955-ben hivatalosan is felvett. Írásait csak 1966-tól jelentette meg Németországban, a politikai áthangolódást jelző Auschwitz per után. Ekkor írta meg a már többször idé-

zett *Túl bűnön és bűnhődésen* c. öt darabból álló esszékötetét, melynek 1966-os kiadásában így ír erről:

„Amikor 1964-ben Frankfurtban kezdetét vette a nagy Auschwitz-per, húsz év hallgatás után megírtam első dolgozatomat a Harmadik Birodalommal kapcsolatos élményeimről. Először nem gondoltam folytatásra, csupán egy különleges problémát – a koncentrációs táborba került értelmiségi helyzetét – szerettem volna tisztázni. Amikor azonban elkészültem a munkával, úgy éreztem, képtelenség ennyiben hagyni. Auschwitz. No de hogy jutottam oda? Mi történt előtte, mi következett utána, és hányadán állok ma?”

Az Auschwitz-esszé megírása előtt is foglalkoztatta a tizenkét év, de nehezebbé esett beszélni róla. Az esszé megírása után tört meg az íróban a nyomasztó átok, és úgy érezte, minden kikívánczik belőle.

Alvin H. Rosenfeld e művet a holokauszt irodalmon belül a háború után író-túlélők tollából született vi-

A Breendonk erőd, Améry fogságának színhelye

gasztalan irodalomba sorolja. A vigasztalan kifejezés arra utal, hogy bár e szerzők sokszor egészen személyes hangvétellő, memoár és esszészerű műveikben vállalkoznak emlékeik feltárására, elemzésére, tiltakoznak, figyelmeztetnek, láznak és vádat emelnek egykori

kínzóik ellen, de bizonytalanok, vagy már nem is reménykednek benne, hogy mondanivalójuk meghallgatásra talál. Úgy érzik, továbbra is áldozatok maradtak, részben azért, mert „kudarcot vallottak az emlékezet és az erkölcsös lelkiismeret ügynökeiként” (Alvin H. Rosenfeld: *A holokauszt vége. A szemtanú gyötrelme*).

Améry esszékötetében szintén kifejezésre juttatta kétségeit, hogy műve elérje célját. Amért annyit küzdött, hogy a náci bűnösök tettei soha ne merüljenek feledésbe, mint a kötet egyik darabjában a *Ressentiment-okban* (Haragos ellenérzések) írja: „a büntény morális realitássá válják a bűnöző számára, hogy lerántsa őt gáztette valóságába”.

Améry külső sikerei dacára úgy érezte, hogy a körülötte levő világ nem változott meg. Megfáradva, elcsüggedve a tapasztaltaktól, nem érzett magában erőt a további küzdelemhez. Egyik olvasóköritja során 1978-ban szülőházájában, Ausztriában egy salzburgi hotelszobában öngyilkosságot követett el.

Jean Améry mint az esszékötet *Zsidóságom kényszere és lehetetlensége* c. darabjában leírja, a hagyomány, a vallás, a nyelv, a kultúra kötelékei híján nem határozhatta meg pozitív módon zsidóságát:

„Bármennyire próbálnám is a zsidó történelemben a sajátomat látni, a zsidó kultúrában saját tulajdonomat, a zsidó folklórban saját emlékeimet felfedezni, nem járnék eredménnyel. A környezet, amiben akkoriban mozogtam, amikor az ember saját énjét tanulgatja, nem volt zsidó, és ezt nem lehet utólagosan megváltoztatni”.

Azonban sorstársaihoz köti egy tegnap megtörtént és holnap is megismétlődhető katasztrófától való félelem, amely megszüli azt a létállapotot, amelyet az író „katasztrófa-zsidóság”-ként aposztrofál.

Améry említett első regényében, *A hajótöröttekben* a főhős belső világában már megjelenik az író a többi zsidóhoz fűző viszony meghatározó momentuma: az üldözöttekkel való szolidaritás érzése. Mint azt a *Zsidóságom kényszere és lehetetlensége* c. esszéjében írja:

„De zsidó énem keresésének eredménytelensége nem gátol meg abban, hogy szolidaritást érezek a világ valamennyi fenyegetett zsidójával [...] szolidaritásom személyiségem része és egyúttal fegyverem is a méltóság visszaszerzéséért folytatott küzdelemben”.

Az esszé végén egy Schönberg darab előadásán átélteket idézi:

„Én nem tudok, gondoltam utólag, meghatottságból zsidó lenni, csak félelemből és haragból, ha a félelem a méltóság megszerzése érdekében haraggá változik. „Halljad, Izrael” – ehhez nincs közöm. Csak a „Halljad, világ” kívánczik ki haragosan belőlem. Így akarja a hatjegyű szám az alkaromon. Így követeli meg a katasztrófaérzetem, létem alaponása”.

A SZOMBAT ALAPÍTVÁNY ÚJ KURATÓRIUMA

A Szombat Alapítvány új kuratóriumot választott.

Tagjai: **Forrás-Bíró Aletta** pszichológus, **Heller Ágnes** filozófus, **Komoróczy Szonja Ráhel** hebraista, jiddisista, **Kovács András** szociológus. A női többségű kuratórium Kovács Andrást választotta meg az alapítvány kuratóriumi elnökének.

Támogasd adód 1%-val a Szombat Alapítványt! Adószámunk: 18165850-1-42.

AZ EMANCIPÁCIÓ UTANI VÉRVÁDAK

Kövér György történésszel beszélget Várnai Pál

–Mint társadalomtörténész, mi indította arra, hogy ilyen óriási kutatáshoz hozzáfogjon?

– Én elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia dualizmus kori gazdaság- és társadalomtörténetével foglalkozom. Az indítók egy véletlen volt. 2003-ban Nyíregyházán szerveztek egy konferenciát a tiszzaeszlári ügy emlékére. Májusban felhívott az egyik ottani történész ismerősöm (a konferenciát szeptember 11-re időzítték, emlékeztetve a New York-i 9/11-re), hogy tartsak ott előadást a per társadalomtörténeti háttéréről. Bár a témával korábban nem foglalkoztam, úgy éreztem, hogy társadalomtörténészként van mondanivalóm. A konferenciát megelőző nyáron utána néztem, hogy milyen anyag áll rendelkezésre. Áttekintve a Széchenyi Könyvtárban a Bary, valamint az Eötvös hagyatékot, rájöttem, hogy egy dolgot ebben az ügyben soha senki nem nézett meg alaposan: hogy milyen is az a falu, ahol ez az ügy kirobbant. Ezért különbözik ez a könyv a többitől. Nyíregyházára menve kidolgoztam és előadtam egy kutatási tervet. Más nem jelentkező, kénytelen voltam magam hozzálatni ehhez a monográfiához. Persze, nem úgy, ahogy a két háború közötti népi írók csináltak egy monográfiát, hanem a mai társadalomtörténet módszereivel. Elsősorban azt a kérdést tettem fel magamnak, hogy milyen az a falu, ahol ilyen dolgok megtörténhettek. S közben jutottam arra, hogy Eszláron valójában ezeknek a történeteknek megvoltak az előzményei. Nem annyira a struktúrában, hanem a helyi konfliktusok kezelési módjában kialakult gyakorlatban, hogy ne mondjam, a rituáléban. Más helyeken is bukkantak fel furcsa, netán gyanús feltételezések, vádak, de ezekből még sem született hasonló per. A dolog másik része – s ez nem szokásos egy monográfiában – hogy a falu apraját, nagyját bevonták az ügy tárgyalásába, és miután ez az első per a magyar történelemben, amelyet gyorsírással rögzítettek, én szinte „élőben” hallhattam (magam is tiszántúli lévén) az ottani beszédet, a tájnyelvet, a nyelvhelyességi hibákat is beleértve. S ezt, általában, egy falumonográfia nem tudja produ-

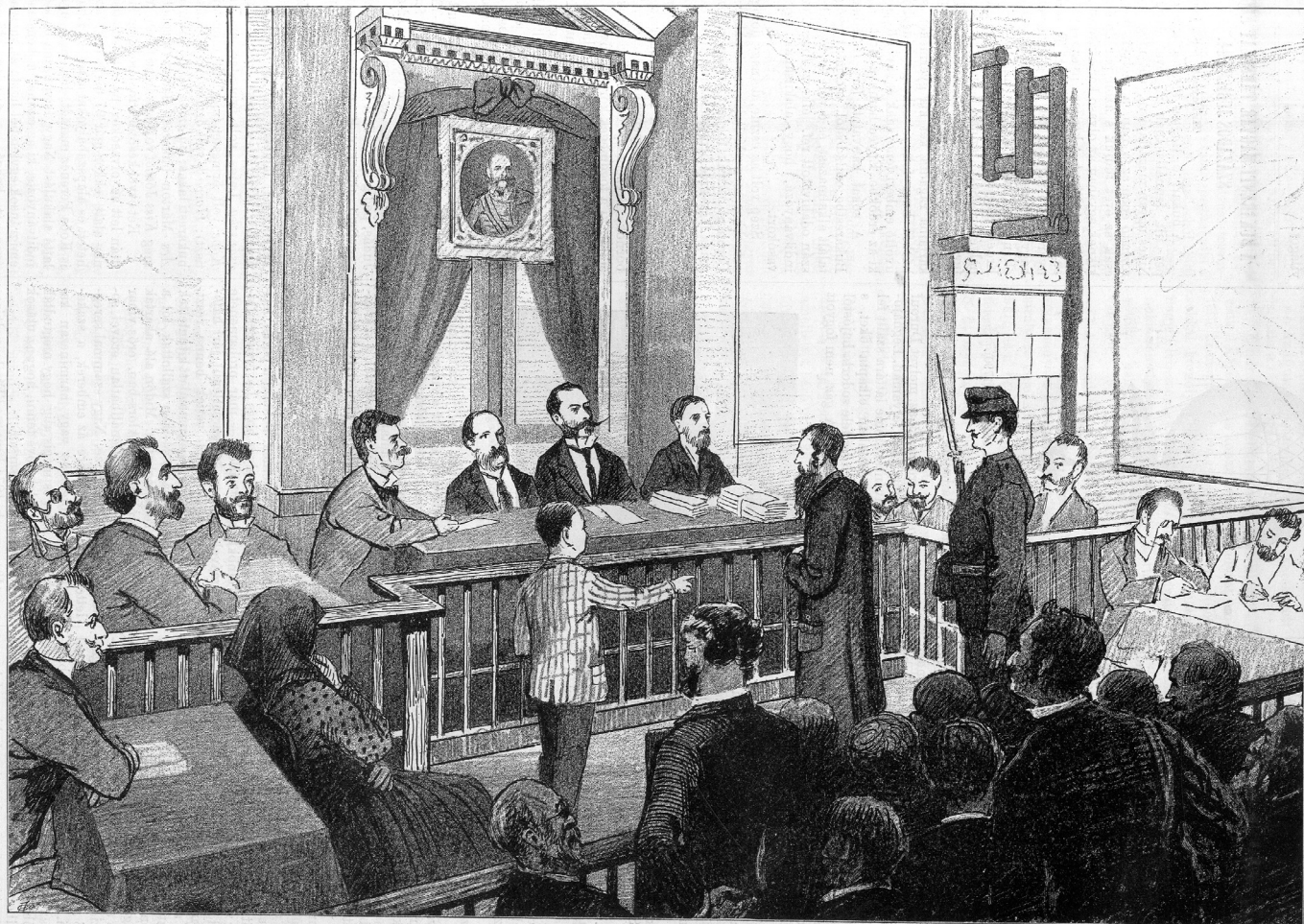
Fotó: Horváth Szabolcs

kálni. Ráadásul én nem vagyok jogtörténész. Civil társadalomtörténészként az a tapasztalatom, hogy amiről az embereket kihallgatják, azok a részletek, a per szempontjából érdektelenek, de egy társadalomtörténész számára épp az az érdekes, ami nem a vádról szól.

– Úgy érzi-e, hogy a per krónikája nélkül is megállná a helyét a könyv első része? Más szóval, a per nélkül is érdemes lett volna megcsinálni ezt a kutatást?

– A könyv első felét megvédtem, mint doktori értekezést. Mégis úgy éreztem, hogy ezt kiadni hiányos lenne. Úgy gondoltam, hogy én azért látom másként a dolgokat, mint a kortársak, az írók vagy a többi törté-

Eszláron valójában ezeknek a történeteknek megvoltak az előzményei.

A NYIREGYHÁZAI TÁRGYALÁSI TEREMBŐL. — SCHARF MÓRICZ SZEMBESÍTÉSE SCHWARCZ SALAMONNAL. — ÁBRÁNYI LAJOS EREDETI RAJZA UTÁN.

A tiszzaeszlári per tárgyalása

nész, mert a per anyagát a társadalomtörténész szempontjából, a társadalmat pedig a perből kiindulva vizsgálom.

– A könyv írása közben mennyire tudta kizárni személyes érzelmeit?

– Számomra egyáltalán nem volt kérdés, hogy a per vádja abszurd. Ami a történész számára érdekes, hogy hogyan hihetnek el az emberek ilyen abszurdításokat? Milyen mentális konstrukciók alapján jön létre ilyen csoportpszichológiai hatás? Ami a kérdését illeti, ezt az eseményt nem lehet érzellemmel megközelíteni, ehhez tárgyilagos módszer kell, ami biztosítéka a racionális megközelítésnek. Kimondatlanul bennem volt a szándék, hogy ha az ember egyszer egy ilyen horderejű kérdést minden oldalról módszeresen megvizsgál, akkor hozzájárul ahhoz, hogy az egész a süllyesztőbe kerüljön. Hogy egy ilyen társadalomtörténeti megközelítés után ne lehessen többé úgy beszélni Eszlárról, mint korábban. Ma már tudom, hogy lehet. Ami az

emancipációt illeti, ez kétoldalú dolog. Voltak olyan emberek, közéletiek is, akik az 1850-es és 60-as években hívei voltak az emancipációnak, majd a 70-es és 80-as években meggondolták magukat. Másrészt viszont, s ez az egész eszlári ügy szempontjából érdekes, az emancipáció utáni zsidóság is másképp reagál arra a helyzetre, hogy egyesek vissza akarják csinálni az emancipációt. A pert követő zavargásoknál például előfordult, hogy megtámadnak egy kocsmát és a kocsmáros fia puskával kilőtt az ablakon. Ez korábban elképzelhetetlen lett volna. A megtámadottak nem mindig menekültek el – volt, ahol ellenálltak. A perbefogottak megsegítésére, az első bizonytalanság után megszerveződött a védelem. A korábbi vérvádak esetében kivallatás után elítélték a vádlottakat s a védelemhez nem voltak meg a jogi biztosítékok. Az emancipáció utáni vérvádak különlegessége, hogy a modern büntető jog körülményei között folytatják le a pert, amelynek keretében a vádat mind bizonyítani,

mind elvetni lehet, s ennek a következménye, hogy ilyen méretűvé növekszik. Hogy a per abszurditását még egy dologgal tetézzem, a tárgyalás vezető bírója, Kornis Ferenc meggyőződéses antiszemita volt. Mégis, volt annyira szakszerű bíró, hogy be kellett látnia, ezekkel a bizonyítékokkal nem lehet a vádlottakat elítélni.

– Erdély Miklós, a perről szóló *Verzió* című film (1981) rendezője egy interjúban azt mondta, hogy ma már nem akadna olyan tisztességes védőügyvéd, mint a kor kiemelkedő személyisége, Eötvös Károly.

– Hasonló helyzetben én is szívesen felkérném Eötvös Károlyt védőügyvédnek. Az ő szándéka az volt, hogy minden politikai irányzat képviselve legyen a védők között. Idővel, politikai karrierjüket féltve, többen visszaléptek. Eötvös kivétel volt, s ezért az 1884-es választásokon meg is bukott. Másrészt, bár csak 1887-ben került vissza az országgyűlésbe, közben, mint kiváló ügyvédnek, a per sikere láttán sok ügyfele akadt. Itt nem egyszerűen a bátorságról van szó. A politika és a jog nincs mindig harmóniában egymással.

– Mintegy tíz évvel később zajlott a Dreyfus per, amelynek a jelentősége az egész világra kiterjedt. Sokat írtak az 1911-es oroszországi Bejlisz perről is. Nem volt a tiszaezlári per ezekhez képest vidéki, provinciális ügy?

– Lokális ügy maradt volna, ha a magyar és a nemzetközi sajtó nem telepszik rá. A perről tudósítók érdekében új táviró vonalak sorát fektették le. Nyíregyházán pesti és külföldi újságírók egész hada jelent meg s a másnapi újságok már hozták is a híreket. Országos, sőt nemzetközi botrányt csináltak belőle.

– Erdély Miklós filmje Scharf Móric alakjára koncentrált, míg Elek Judit filmje, a *Tutajosok* (1987) pedig a hulla úsztatására. Mi volt végül a tárgyalásban a perdöntő?

– Erdély értelmezése elég sajátos, Móric és Eszter viszonyára vonatkozóan, amit egy filmrendező megengedhet magának, de egy történész nem. De a könyvembe én is becsempészttem Schaar Erzsébet két képét a két kamaszról egymás mellé. Magára a vádban szereplő gyilkosságra egyetlen szemtanú van, Scharf Móric, akinek a vallomását nyilván kikényszerítették. Ugyanakkor az ő vallomása mögött, szerintem, meghúzódik egy vádalku is. Móric ugyanis nem vall az apjára, a per névadó vádlottjára. A tizennégy éves fiú nemcsak sajátmagát, hanem szűkebb családját is próbálta menteni. Egy helyszíni szemle egyértelműen kizárta, hogy Móric láthatta a feltételezett tettet, amelynek hitelessége egy modernkori eljárásban nem volt tartható. S rajta kívül nem volt más szemtanú és nem került meg a holttest sem.

– A pert követően, 1883-ban az ország több részén zavargások, zsidóellenes atrocitások törtek ki. Ezeket,

nemrég megjelent könyvében Komoróczy Géza is részletesen tárgyalja.

– A zavargások egyértelműen összefüggésben voltak a per kimenetelével és az ezekkel kapcsolatos sajtóvisszhanggal. Ezeknek a történetét csak azokban az esetekben követtem, ha a per szereplőinek lakhelyén vagy képviselői körzetében zajlottak. Éppen ott voltak ilyen történetek, ahol a per résztvevői éltek és szították a nyugtalanságot. Miután a tárgyalás nem zárult az antiszemita számára kedvező eredménnyel, megpróbálták az egész ügyet átvinni a politika területére. Ennek következtében az 1884-es választáson 17 antiszemita képviselő került be az országgyűlésbe, majd a következő, az 1887. évi választásokon már sokkal kevesebb. Eszlár következménye volt, hogy a politikai antiszemitizmus ugyan felütötte a fejét a magyar parlamenti életben, de a közjogi ellentétek miatt hamarosan kettészakad a pártjuk s letűnt a színről.

– Az ismert költő, Erdélyi József, 1937-ben megjelent Solymosi Eszter vére című versével kapcsolatban azt nyilatkozta, hogy „az ártatlanul omló magyar vért akartam megvédeni”, Bary József vizsgálóbíró emlékiratát először 1933-ban, majd a negyvenes években, sőt, még 1944-ben is kiadták, többször is. S a per máig hivatkozási pont. Akik ebben közreműködnek, valóban elhitték, elhiszik ezt a képtelen vádat vagy, s ez a valószínűbb, politikai célokból tették, amit tettek?

– Hogy mi lehetett Erdélyi József, vagy kiadójának motivációja, arra nem tudok válaszolni. Azt gondolom, az előítéletek, a hiedelmek nem irthatók ki az emberek lelkéből. Ami igazán kardinális kérdés, Eszlár ügyében is, hogy a felelősség azoké, akiknek módjukban áll ezekre a hiedelmekre vonatkozóan negatív folyamatokat elindítani. Nem hinném, hogy az említettek ne lettek volna tisztában azzal, hogy a tüzzel játszanak.

– Sándor Iván úttörő könyvében *A vizsgálat irataiban* felméri a hetvenes évek Tiszaezlárának a hangulatát. Megdöbbenve konstatálja, hogy még akkor is – s talán ma is – milyen sokan elhiszik a várvád valódiságát. Ön, kutatásai során, beszélt helyi lakókkal?*

– Jártam Eszláron, találkoztam az egyik ottani vezetővel is, aki megpróbált lebeszélni a téma feldolgozásáról, mondván, hogy Tiszaezlárnak ma fontosabb problémái vannak. Erre én azt válaszoltam, hogy akkor ők oldják meg az aktuális problémákat, én meg megírom a könyvemet arról, ami már csak a történelem problémája Eszláron. Ez történt.

* Tiszaezláron ma – egyedül az országban – MIÉP-es polgármester áll a község élén. (A szerk.)

Én is szívesen felkérném Eötvös Károlyt védőügyvédnek.

Esztergályos Károly

SZIGORÚAN RETUSÁLT PORTRÉK

Regényrészlet

1951

A szokott
tarifa
kétszereséért.

Amikor egy komor tekintetű férfi felkereste az Olasz Kommunista Párt vezetőségéből és megkérdezte, hajlandó-e Magyarországra utazni és ott a szokott tarifájáért lefényképezni egy magas rangú magyar államférfit, gondolkodás nélkül nemet mondott. A szokott tarifa kétszereséért, mondta kis szünet után a férfi, különre-pülővel oda vissza, természetesen a mi költségünkre. Nemet mondott és ugyanabban a pillanatban megjelent előtte Anna zöld szeme, széles pofacsontja, erős fehér fogú nevetése, kerek melle, formás fenéke. Hülyeség, gondolta, eltelt húsz év. Még aznap visszajöhet, mondta a férfi, félreértve a hallgatását. Egyetlen rokonom van Budapesten, vele szeretnék találkozni. Nem lesz probléma. Nem tudok róla semmit. Csak a leánykori nevét. Nem lesz probléma. Azt se tudom, él-e. Ha él, mondta a férfi. Persze. Gondolkodom. Meddig? Holnapig. Visszajövök, mondta a férfi. Aztán visszajött, másnap és Ghitta igent mondott. Rettenetes mennyi dolog kavargott benne. Harminc éve nem volt Magyarországon. Hazudott, senki rokona nem élt már ott. Sehol sem éltek. Nem tudta, mi történt velük. Pontosan tudta mi történt velük. Magyar csendőrök kísérték végig őket a kisváros utcáján, ahol éltek, a vasútállomásig, ahonnan a vonat Auschwitzba repítette őket. Ahol a vonat füstjével elkeveredve az égbe szálltak. Ghitta nem akart Magyarországgal találkozni. Hízelt a hiúságának, hogy a magyar hatalmasság vele akarja lefényképeztetni magát. Nem egy Duce, nem a Pápa, nem is Király, de mégis. Egy közmondás jutott eszébe még a gyerekkorából: szegény ember vízzel főz. Aztán egy másik: olcsó húsnak híg a leve. Ezt a másodikat elhessegette. De az a rég eltemetett vágy, ahogy Annát nézte, ahogy az ostiai tengerparton a víztől elnehezült és a testére tapadó

fehér frottír fürdőruhában kijött a vízből, megállt a vi-zes homokban és a nap felé fordulva széttárta a karját, újraéledt.

1933

Június 27-én rövid kommuniké jelent meg az olasz lapokban. A Duce titkársága szükségesnek látta tudatni, hogy a Kormányfő ellátogatott signora Ghitta Carell, az ismert fényképész műtermébe, a Piazza del Popolo-ra.

A Duce üldögélt egy kicsit a szalonban. Megnézte az albumokat, melyekben a legvonzóbb fényképek voltak, ivott a teából, melyet a konyhában egy, Mussolinivel érkezett szakács főzött, az általuk hozott teából, elropogatott egy gyömbéres süteményt, melyet a házból levő, Európa szerte híres cukrászdából, a Rosatitól hoztak föl, és mely sütemény párját a segéd-tisztje már előropogtatta. Váltott néhány szót Ghittával, akit signorának szólított, majd fölpattant és az ablak-hoz állt, a függöny mögött maradva, csak az árnyéka vetült a nehéz csipkére. A szemközti ház tetején a mes-terlövész belenézett a távcsövébe. Ghitta, megkérte, hogy lefényképezhesse a Ducet. Ahogy a segéd-tiszttel, egy órával ezelőtt elpróbálták.

– A kihallgatás végén a Duce fel fog állni. Akkor a signora kérje meg, egy rövid mondatban, hogy lefény-képezhesse. Ha a Duce azt válaszolja, hogy jó, majd értesítem, akkor ne erőltesse tovább. Az azt jelenti, hogy a fényképek nem tetszettek. Ha a Duce ellentmond, akkor ne hagyja annyiba. Kérlelje addig, amíg a Duce igent mond.

A lovag vonakodott.

– Bevallom nem szeretem a fényképeimet – mondta.

– Mert nem vagyok szép, – tette hozzá durcásan, mint egy bakfis. És várta, hogy a fényképész, a nő ellentmondjon, de Ghitta csak nézte összehúzott szemmel, aztán a jobb fényviszonyok érdekében kérte, hogy amennyiben lehetséges reggel vagy koradélután fényképezhesse. Mussolini beleegyezett, megrántotta a vállát.

– Ha valaki lefotóz, az csak maga lehet, mert maga a leghíresebb.

Ghitta, Mussolinit először néhány nap múlva, július elején fényképezte, a Palazzo Veneziában.

2006

A képet, valamikor a kétezres évek elején kétezer euróért bocsátották árverésre. A kép paszpartuján a Duce kézírása: *Roma 9 maggio 1936 Mussolini*. Ez a fénykép megmentette egy ember életét. A képen ennek semmi nyoma.

1942

Ghitta 1942 karácsonyát Firenzében töltötte. A műtermében, ahonnan a pályája elindult és melyet fenntartott azután is, hogy Rómába költözött. Minden évben néhány hónapot Firenzében töltött. Itt dolgozott. A műterem lett a háborús évek alatta a menedéke. Biztonságban tudhatta magát, de a kérdést minden nap feltette magának. Meddig?

A razziázó németek megadott címekre mentek Firenzében. A szobalány nyitott ajtót. Ghitta, mint egy szobor ült a szalonban, a délutáni teához terített asztal mögött. A szobalány bevezette a német tisztet a szalonba.

– Foglaljon helyet –, mondta Ghitta. – Kér teát?

A német elhárítólag nemet intett.

– A papírjait kérem asszonyom – mondta németül.

– Francesca, a dobozt – mondta Ghitta és közben töltött magának a teából. Az oldalajtón Vigni jött be a szobájából, megállt az ajtófélfának támaszkodva. A német tiszt automatikusan felemelte a kezét.

– Heil Hitler.

Vigni szótlanul biccentett.

A szobalány visszajött a kis kazettával, amiben Ghitta az iratait tartotta. A dobozból először a Duce fényképét vette elő és az asztal közepére tette. A kép paszpartuján a Duce kézírása: *Roma 9 maggio 1936 Mussolini*. Csak ezután vette elő a palackzöld, karcsú téglalap alakú útlevelet, borítóján az arannyal nyomott címerrel és az arany betűkkel írt felirattal.

MAGYAR KIRÁLYSÁG.

Belső oldalán, Ghitta szigorú fényképe. Nem önarckép. Útlevélkép. Kereskedelmi értéke nulla.

A következő lap alján apró betűkkel állt: Állampolgársága: magyar. Nationalité: hongroise.

A német tiszt csak rápillantott a fényképre. A még érvényes olasz törvények értelmében, Olaszországban nem volt joga magyar zsidók fölött rendelkeznie.

Schade. Sajnos. Egyelőre.

A Birodalmi Biztonsági Főhivatal 1943. december 31-ig meghosszabbította a magyar és némely más állampolgárságú zsidóknak garantált mentességet a razzia alól.

Így a figyelmét a Mussolini fényképnek szentelte.

– Ön kapta a Ducétől?

– Én készítettem a Ducéről. Azután én kaptam a Ducétől.

– Eljött magához a Duce?

– Először eljött. Igen. Aztán én mentem el.

– Mint egy szerető...

– Magánál van a fegyver. Mond, amit akar.

– Az aláírás Ghitta Carell.

– Az a nevem.

– Akkor ön nem Klein Margit?

– De az vagyok.

– A Duce hogy szólította?

– Kérdezze meg tőle!

– Danke.

– Kérem –, mondta Ghitta magyarul.

– Heil Hitler! – Németül.

– Isten áldja. – Magyarul.

1944 januárjától azonban már a magyar, vagy más állampolgárságú zsidók sem élveztek védeltséget, a begyűjtött embereket előbb Bergen-Belsenbe, majd Auschwitzba szállították.

A pápa, aki ekkor még nem fényképezte le magát vele, minden év karácsonyán rádióbeszédet mondott. Az 1942 évi beszéd egy részlete azóta is viták tárgya. Ez a részlet összesen egy mondat. Ennyit szentelt a főpap a zsidóság kinszenvedésének.

„Szeretett gyermekeim az egész földkerekségen!

... Az emberiség nagy része és – nem habozunk kijelenteni – nem kevesen azok közül is, akik keresztényeknek vallják magukat, bizonyos mértékig osztoznak az együttes felelősségben a jelenlegi társadalom téves fejlődéséért, a bajokért és az erkölcsi emelkedettség hiányáért...

...Vajon a népek ölbe tett kézzel akarják nézni ezt a vérgetes folyamatot? Nem kellene inkább annak a társadalmi berendezkedésnek a romjain, amelyről gyászos módon bebizonyosodott, hogy nem alkalmas a népek javának előmozdítására, összefogni minden nagylelkű és becsületes érzésű embernek és ünnepi fogadalmat tenni...

Nem önarckép.
Útlevélkép.
Kereskedelmi
értéke nulla.

...Ezzel a fogadalommal tartozik az emberiség azoknak a százazreknek, akik a legcsekélyebb bűnük nélkül, olykor csupán nemzetiségi vagy faji okokból, halálra vagy lassú pusztulásra vannak ítélve.

A gőgös olasz arisztokrata, a Megközelíthetetlen, az utolsó két és fél sort tudta kipréselni magából a második világháború folyamán a náci zsidóüldözése, hatmillió ember meggyilkolása ellen. Hat év alatt ezt a mondatot. Ezzel a mondattal kivívta egyesek megvetését, megint mások háláját. Mai fasiszták, egyszerűen azt a következtetést vonják le belőle, hogy a pápa azért nem tiltakozott a gázkamrák ellen, mert nem voltak gázkamrák. Így okoskodnak; ha a pápa nem tiltakozott a gázkamrák ellen, akkor a gázkamrák nem is létezhetek.

A pápa nevében – életében és halálában megszólalók, úgy magyarázzák, hogy a pápa a náci elszabaduló gyilkos reakciójától féltette a zsidókat, ezért nem lépett fel egyértelműbben. *„Tragikus példának említhetjük, amikor Utrecht érseket figyelmeztették, hogy ne tiltakozzon a holland zsidók deportálása ellen. Ő ennek ellenére felemelte a hangját, és ezért megtorlásul a holland katolikus zsidókat küldték a halálba. Egyikük volt a karmelita filozófusnő, Edith Stein.”*

Vagy a pápa egyszerűen gyáva volt?

Pengére szorított vékony száját a félelem préselte össze? A pápa, évekkel előbb, Berlinben volt nuncius. Ismerte a náciakat. Személyesen. Nem akart ujjat húzni velük.

A völgyekben is vannak utak...

Istennél a kegyelem. (Van isten?)

Aki elfogadta, hogy koronás fők tédet hajtsanak előtte és megcsókolják a gyűrűjét, aki elfogadta, hogy Krisztus földi helytartójának nevezzék...

1943

Ugyanakkor van egy majdnem hihetetlen momentum (létezik a történelemben olyan, hogy hihetetlen?) A római főrabbi, aki személyesen ismerte XII. Piust, név szerint Israel Zolli, a háború után, feleségével együtt kikeresztelkedett.

1943. szeptember 27-én, amikor Mussolini már a németek bábjaként volt másodszor Olaszország ura, amikor Rómában már németek voltak (az urak), az egyik náci parancsnok a római zsidó közösségtől azt követelte, hogy fizessenek 100 font (kb. 45,4 kg) aranyat 36 órán belül, különben 300 zsidót deportálnak. Amikor csak 70 font aranyat sikerült összegyűjteni, a zsidó tanács a Vatikánhoz fordult. És a főrabbi emlékirataiban – ha igaz – ez áll: a Szentatya maga adta oda a hiányzó összeget a kincstárból származó aranyedényekből.

Ha igaz.

Szeptember 27-én, 1943-ban Ghitta 44 éves volt, már öt napja. Anna 32 éves, már négy napja.

Rómában szinte nyári idő volt, de este feltámadt a szél és egyre feketébb felhőket kergetett a Tevere felől a Szent Péter tér felé. A Vatikán körül a Gestapo emberei őrködtek. A téren a hatalmas oszlopok között alacsony fekete kabátos, fekete kalapos szemüveges, bajszos férfi közeledett előredőlve a székesegyházhoz. Jobb kezével fejére szorította a kalapját, hogy a szél el ne röpítse. Bal kezében nagy, borjúbőr aktatáskát szorongatott. Ahogy a téren a székesegyház elé lépett, a tekintetét nem tudta levenni a hatalmas épületről, mely, ahogy közeledett felé, mintha rá akart volna dőlni. Agyon akarta volna nyomni. A férfi, mielőtt megsemmisült volna, oldalt fordult, a templom főkapui különben is zárva voltak, a kihalt téren a Gestapo járőrözött. A férfi az oldalkapunál, ahol kint, Olaszországban a Gestapo állt őrt, bent a Vatikánban a svájci gárda, felmutatta az igazolványát. Anton Zoller névre szól, foglalkozása mérnök, született 1881. szeptember 27-én. A férfi aznap volt ötvenkét éves. Az igazolvány mérsékeltén hazudott. A férfi nem volt mérnök, viszont volt még egy előneve: Israel. Az Israelt nem kívánta közölni a Gestapo őrségével. A férfi, aki ekkor Róma főrabbija volt, Israel Anton Zoller néven született az Osztrák-Magyar Monarchiában, Galiciában. És amikor 1918-ban trieszti rabbiként, Trieszttel együtt Olaszországba került, a németes hangzású Zoller nevet Zollira változtatta. Mikor belépett a Vatikánba, már nagy cseppekben esni kezdett az eső és megdördült az ég.

A svájci gárdista mellett álló, civilruhás férfival olaszul üdvözölték egymást, minden ceremóniától mentesen. Kezet nem fogtak. Egyikük sem tudta eldönteni, melyikük nyújtson kezet. A civilruhás férfi a Vatikánban, tudta ki a vendég. A lehető leggyorsabban a legmagasabb személy elé kellett vezetnie. Egy oldallépcsőn mentek, lefelé. Senkivel nem találkozott. Már a föld alatt jártak, amikor a férfi előresietett és feltárt egy ajtót. Nehéz, valószínűleg páncélozott ajtó volt. A teremben, amit az ajtó rejtett, ott állt a vékony, magas, szemüveges sápadt férfi, a legegyszerűbb fekete reverendát viselve, minden dísz nélkül. A vendég belépett a terembe, a két férfi állt egymással szemben. A világnak még sokáig kellett várnia egy ilyen találkozásra a nyilvánosság előtt. Végül a legegyszerűbb megoldást választották.

– Buona sera!

– Buona sera!

A pápa arcát villámfény szántotta föl a mennyezethez vágott ablak felől, ahogy az asztalra mutatott, ahol aranytömbök feküdtek. A főrabbi az asztalra tette az aktatáskáját és beletette a majd tizenöt kilónyi aranyat. Gondosan bezárta a táskát, mielőtt leemelte volna az asztalról, szembefordult a pápával és hosszan a szemébe nézett. Nem készült beszédre, de most úgy érezte, nem me-

A római
főrabbi
a háború után
kikeresztel-
kedett.

het el szó nélkül. A legkülönbözőbb elképzelhető és elképzelhetetlen helyzetekben kellett pályája során váratlanul beszédet rögtönöznie. Nem esett nehezére. A rabbi kitűnő szónok volt. Nem olasz létére, olaszok között nem is lehetett volna másképp a vezetőjük. Most egyetlen sor lüktetett az agyában, egy frivol operaária első sora: Eladó az egész világ! Rémülten hallgatta, Mefisztó fejében visszhangzó rondóját és csak ennyit mondott:

– Grazie!

A pápa hangtalanul bólintott és jobb kezével a kereszt jelét rajzolta a levegőbe a táská fölé. Azután már nem nézett föl, összekulcsolta a kezét, a szája hangtalanul mozgott. Imádkozott.

A főrabbi leemelte a táskát az asztalról. Igyekezett úgy tartani, hogy ne húzza le a karját a földre. Hogy ne legyen nagyon feltűnő, ahogy a nehéz táskát a sarkon túl várakozó autóig viszi. A visszaút sima volt, a Getaposok nem törődtek vele, beült az autóba, maga mellé tette a táskáját, a Hitközség egyik vezetője, aki az autót vezette megkérdezte:

– Simán ment?

– Simán.

– Legyen hála az Örökkévalónak.

– Et Satan conduit le bal! – dúdolta a főrabbi, Mefisztó rondójának utolsó sorát, Gounod Faustjából. Az eredeti nyelven. A főrabbi nagy operabarát volt.

A Hitközség és egyben az autó vezetője kicsit megrettenve hallgatta.

A rabbit megviselte a nagy izgalom, gondolta.

De ha nem igaz, ez akkor sem változtat azon, hogy a főrabbi, Róma főrabbi, kitért a háború befejeztével és keresztnevén az Eugenio nevet vette fel. Az Israel helyett az Eugeniot, Eugenio Pacelli keresztnevét.

Nem tudom, miért keresztelkedett meg a zsidó rabbi, a katolikus kommentárok szerint XII. Pius iránti hálája és tisztelete jeléül, maga a rabbi, teológiai okokra hivatkozott. Akárhogy is volt, a főrabbi a háború után a pápa megárvult keresztnevén szólíttatta magát.

Eugenio Maria Zolli 1956-ig élt. A pápa két évvel élte túl, nem tudjuk, hogy az egykori rabbi, a katolikus Eugenio Maria Zolli halálhíréről értesült-e...

1947

Ghitta csak a háború után készített portrészorozatot XII. Piusról, amikor levette vele a szemüvegét. A pápa meztelennek érezte magát. Évtizedek után ráébredt, hogy férfi. Pedig Ghittának nem. Neki mindegy volt. De valami történt Pacelli pápa és Klein Ghitta között. Ahogy Ghitta elsütötte a gépet, exponált, a férfi rögtön magára rángatta a szemüvegét, mint egy alsógatyát. Csakhogy eltakarja magát. Csakhogy eltakarja az erekióját.

Ghitta hazament és levetkőztette Maria Antoniettát és aktokat készített róla.

1958

Még egyszer fényképezett pápát. Még egy pápát lefényképezett. Az igen jó pápát, a derék öreg olasz parasztpapát, parasztpapát, Roncalli bíborost, aki XXIII. János néven ült a pápai trónon. A derék öreg pápa ül a trónszékben, elnéz a néző, a fényképész mellett, két keze rálóg a combján a díszes reverendára, kézfejét még megsimítja a hermelinszegély, a feltehetően vörös bársonykepp szélén. A kép fekete fehér, a pápa mosolyog, de nincs ott, a fején kicsit a fülére csúsztatva Mikulás sapka, amit aztán a Ratzinger pápa évtizedek múlva újra előhozott, már szinte bohócot csinálva magából. A képen Ghitta már nincs ott, és így a pápa sincs. Egy híres fénykép, amelyik nincs is. De visszaad valamit abból a nimbuszból, ami ezt a hontalan, akkor már nem fiatal nőt övezhetett. Ahogy meghalt Pacelli, az új pápa még abban az évben lefényképezte magát Ghitta Carellel.

Részlet a *Noran Libro* kiadónál előkészületben lévő regényből.

A pápa meztelennek érezte magát.

SZOMBAT AZ INTERNETEN

Gerő András: Tíz zsidó | Gadó János: Az elfojtott identitás |
Frölich Róbert: Válasz Gerő Andrásnak

www.szombat.org
facebook.com/szombat.folyoirat

Olvassa a *Szombatot* az interneten is!

HIMMLER NAPLÓJA AZ ÁGY ALATT

Vanessa Lapa izraeli filmrendező véletlen szerencse folytán bukkant rá Heinrich Himmler SS-vezér családi levelezésére, naplójára és más személyes dokumentumaira. Megragadta az egyedülálló lehetőséget, dokumentumfilmet „komponált” a náci hóhér irományaira. Ezek létezéséről a nagyközönség csak a film bemutatásával egy időben szerzett tudomást: a film berlini bemutatójával egyidejűleg jelent meg a dokumentumokból szerkesztett és azokat kommentáló könyv is. A filmet először a zsidó filmhét keretében mutatták be Budapesten. Ebből az alkalomból beszéltünk a rendezővel és Tomer Eliav hangzástervezővel.

– Mi volt a dokumentumok útja addig, amíg Önökhöz ért? Azt tudom, hogy majd negyven évig egy tel-avivi lakásban az ágy alatt rejtegették.

Vanessa Lapa: Senki nem tudja pontosan, hogy került Himmler bajorországi házából Tel Avivba, mert Haim Rosenthal, aki rejtegette, soha nem mondta el a történetet és végül magával vitte a titkot a sírba. Három lehetséges feltételezés létezik az eddigi kutatások alapján. Az egyik szerint Brüsszelben vette egy bolhapiacra, a másik szerint ugyanilyen módon Los Angelesben jutott hozzá, a harmadik szerint Los Angeles-

ben egy házaspártól szerezte, akik az amerikai-mexikói határon keltek át.

– Eredetileg amerikai katonák vitték el a papírokat Himmler házából.

V. L.: Igen, elvitték és eladták vagy elcserélték valamiért, minden esetre nem adták át a feletteseiknek.

Tomer Eliav: A németek valószínűleg el akarták égetni minden dokumentumot, de ezekre már nem került sor.

– És hogyan jutottak ki a kéziratok Rosenthal házából?

V. L.: 2006-ban Rosenthal és a fia elhatározták, hogy nyilvánosságra hozzák az írásokat. Egy tel-avivi professzorhoz fordultak, aki ismer engem. Vele együtt néztük át az iratokat, én pedig, mint filmes, megláttam benne a lehetőséget.

– És hol vannak az iratok jelenleg?

V. L.: Az iratok a mi produkciós cégünk tulajdonában vannak és egy tel-avivi széfben őrzik őket. Idővel minden dokumentumot nyilvánosságra hozunk majd.

– Pontosan mi található a gyűjteményben?

V. L.: Többek között Himmler levelei a feleségének. (A feleség levelei a koblenzi Bundesarchiv tulajdonában vannak.) Néhány dokumentum a nevelt fiával kapcsolatban (iskolai bizonyítványok), a lánya naplója, a felesége naplója, egy emlékkönyv, 135 csendélet. Mindez negyven évig Rosenthal fekete dobozában volt az ágy alatt. Az iratokat azóta persze meg-

vizsgálták a Bundesarchiv szakemberei és minden hitelesnek bizonyult.

– És mi az, ami ezekből jelenleg hozzáférhető?

V. L.: A már említett könyv, a film és a sajtóban megjelent cikkek, tanulmányok. A dokumentumok egy későbbi szakaszban lesznek hozzáférhetők, egy oktatási tervvel együtt. A könyvet egy történész, Michael Wildt a berlini egyetemről, valamint Kathrin Himmler írta a dokumentumok alapján, a film készítésével párhuzamosan. Kathrin Himmler, Ernst Himmler, az SS-vezér öccsének unokája. Maga is kutató, aki 15 évvel ezelőtt már írt egy könyvet a családjáról és egész életét a tágabb értelemben vett családi „örökség” feldolgozásának szentelte.

– Nem ő az egyetlen leszármazottja a családnak?

V. L.: Nem, Himmler lánya, Gudrun a mai napig él Münchenben, 85 éves és egy hajdani náciikat támogató szervezet aktivistája. Ő nem volt hajlandó velünk szóba állni.

– Ahogy tudom, önök széleskörű kutatásokat is végeztek a témában.

V. L.: A dokumentumokat először szakemberek ártírták modern betűkkel, mert a régies írásjelek ma már nehezen olvashatók. Aztán lefordították angolra és héberre. Ezután írtunk egy forgatókönyvet. A film 1900-ban indul és 1945-ben ér véget. Mi pedig kutattuk Himmler életének dokumentumait szerte a világon. A gyűjtemény első

darabja 1927-ből való. A korábbi anyagok más archívumokból származnak, a világ minden részéről. Főleg Kaliforniából, mivel a naplók első része Kaliforniában van, a Stanford University őrzi őket. A dokumentumok után kezdtünk hozzá a képi anyagok gyűjtéséhez, ami négy évig tartott. Propaganda-anyagot nem akartunk használni, mert nem illett a szöveghez. Ezután következett a hanganyag gyűjtése, hiszen állandó dialógus van a szöveg, a kép és a hang között. A teljes projekt megvalósítása hét évet vett igénybe.

– Mindez azt is jelenti, hogy hét éven át Önök megtartották a dokumentumok minden titkát maguknak.

V. L.: Igen, mindenki, aki a filmen dolgozott, aláírt egy titoktartási kötelezettséget. Több száz ember tehát.

– A film készítésének idején tehát senki nem tudott arról, hogy ezek a dokumentumok léteznek?

V. L.: Az akadémiai világ sejtett valamit. De ezek csak kőszá hírek voltak, a részleteket nem ismerték. És Himmlerrel kapcsolatban számos dokumentum már ismert volt azelőtt is. A Die Welt terjedelmes cikke a filmmel és a könyvvel egy időben jelent meg, ahogy elterveztük, együttműködésben az újsággal és a kiadóval. Az ügy azonnal nagy feltűnést keltett Németországban. Ekkor kezdődött a világszenzáció.

– Miért nincs a filmben narrátor?

T. E.: A narrátor magyarázza a képen látottakat. Mi úgy döntöttünk, hogy nem akarjuk irányítani, vezetni a közönséget. Csak a tényeket mutatjuk be. De nagyon ügyeltünk arra, hogy a színészek, akik a dokumentumokat felolvassák, a felvételeknek megfelelően, a kor hangján szólaljanak meg. Ezért lett a film német nyelvű. Himmler hangja Tobias Moretti, ismert színész Németországban.

V. L.: 14 ország 53 archívumából és magánszemélyektől is, összesen 150 különböző forrásból gyűjtöttük az archív képanyagot. Ez tartott négy évig. Ezek között mindenféle filmfelvételek voltak: 8 mm-es, 16-os, 8,5-ös, 9,5-ös, stb. Hogy használható lehessen, ahhoz digitálisan kellett az összes filmet restaurálni. Kilenc hónapon át tíz ember dolgozott a filmek digitalizálásán és restaurálásán, éjjel-nappal. Azt akartuk,

hogy minden felvétel éppen olyan legyen, mint amikor készült. A hanganyagokat is szinte jelenetről jelenetre vágtuk össze a képekkel. A filmfelvételeken például látszik egy müncheni utca az 1920-as évekből. Viszont eredeti hang nincs hozzá, abban a korban még nem volt hangosfilm. Ezért a felvételhez hozzá kellett keresni a hangot. A lehető legnagyobb korhűsége törekedtünk, mert a koncepció az volt, hogy a néző nem karosszékből nézi a filmet, hanem, maga is benne él a filmben.

– Igen komoly szervezést igényelhetett, hogy mindezek a támogatók megtartsák a film titkát. És most, miután a közönség elé léptek a filmmel és a könyvvel, nyilvánosságra hozzák az összes dokumentumot?

V. L.: Nem azonnal. Van egy oktatási tervünk, amit a film terjesztőivel és tudó-

és idővel a világ egyik nagy kutatóintézetébe kerülnek majd.

– A tartalmukra gondolok.

V. L.: Annak a bizonyos doboznak a teljes tartalmát különféle kutatóintézetek, archívumok hozzák majd nyilvánosságra. Nem fognak egyetlen kötetben megjelenni. A teljes anyag túl nagy: 350 levél, 15 napló, mindegyikben 100-150 oldal. Ám ezekről fénymásolat készül és hozzáférhetővé tesszük archívumoknak, kutatóintézeteknek, stb.

T. E.: Az egész anyag valamelyik nagy archívumba kerül majd, amely közli ezeket, ahogy jónak látja.

– Hol mutatták be eddig a filmet?

V. L.: A berlini bemutatás után a filmet számos más fesztiválon és filmszemlén bemutatták a világ minden táján. A Jeruzsálemi Filmfesztiválon a film megkapta a

sokkal együtt dolgozunk ki. A könyv eddig németül és franciául jelent meg, de a következő hónapokban további 14 országban lát napvilágot, köztük Oroszországban, Kínában, Angliában, Amerikában, Portugáliában, Olaszországban, Finnországban. A könyvben Kathrin Himmler értelmezi és magyarázza Heinrich és Marga Himmler levelezését. Ezen felül egy nevelési terven is dolgozunk tudósokkal és kutatókkal, akik a film készítésében közreműködtek. Az oktatási tervvel elő fogunk állni mindazokban az országokban, ahol a filmet bemutatják.

– És mi lesz a dokumentumok sorsa?

V. L.: Azok jelenleg a széfben vannak

legjobb dokumentumfilm díját. Jelenleg fesztiválról fesztiválra utazunk a filmmel együtt. Miskolcon két hónapja vetítették, jövő héten az izraeli filmhéten mutatják be. Egy filmnek saját élete van, nem tudjuk, mikor érünk a projekt végére.

– Mennyi volt a teljes költségvetés?

V. L.: 1,2 millió euró. Ennek nagy részét fundraising útján szereztük, de a forgalmazás és a televízió sugárzások díjai ezt kiegészítik. Számos olyan pillanat volt, amikor kételkedtünk. De dolgoztunk tovább, mert ragyogó csapat jött össze és hittünk abban, amit csinálunk. És a végén összejött, amint az látható.

Gadó János

MIT LEHET TENNI, HA SEMMIT NEM LEHET TENNI?

Laczó Ferenc: *Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt. Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban.* Osiris kiadó, 2014. 300 oldal

A „Magyar zsidó gondolkodás a Horthy-korban” alcímmel jelent könyve azokat a reakciókat veszi számba, amelyekkel a hazai zsidó közvélemény a polgárosult nyugatias kultúrát elutasító, elzárkózó, múltba néző, autark rendszer által teremtett környezetben létezni próbált.

A könyv a Horthy-kor magyar zsidó értelmiségi kiadványaiból kiindulva (az *IMIT-évkönyvekről*, az *Ararát-évkönyvről* vagy a *Libanon* című magyar zsidó folyóiratról van például szó), végiglistázza a lehetséges magatartásokat.

Egyrészt természetesen megjelent a *zsidó apológia*. Ez irodalomtörténetileg értékes formájában nem a rezsim politikai apológiáját jelenti, hanem annak hangsúlyozgatását, hogy a nagy magyar költők és írók milyen tisztelettel viszonyultak a zsidósághoz és milyen sokat merítettek a zsidó kultúrából. Az IMIT, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve közli *Heller Bernát* tanulmányát „Arany János viszonya a legendához és az agadához” címmel. *Pollák Miksa* és *Mohácsi Jenő* Madách Imrét elemzik, *Kardos Albert* pedig azt írja Csokonai Vitéz Mihályról, hogy ő a zsidó próféták közül való: „az ószövetségi nagy tanítómestereknek egy kései, de nem méltatlan tanítványa”.

Ez az apológia olykor *tüllép* azon, hogy a nagy magyar írók műveiben a zsidóság vagy a Biblia iránti rokonszenvre keressen

(és találjon) bizonyítékokat, hanem megjelenik a Horthy-rendszer elfogadása melletti érvélés is. „E téren Fényes Mór 1939-es írása, A zsidóság erkölcstana ment legtovább, mely e sok száz halálos áldozattal járó zsidóellenes erőszakot is magában foglaló eseményeket (t.i. a Tanácsköztársaságot követő ellenforradalmat) nemcsak legitimálni próbálta, de egyenesen a magyar zsidó történelmi hagyományokba kívánta integrálni.”

Az apológia egyre nyilvánvalóbb kudarca után a másik lehetséges hozzáállás a *tudatos tartózkodás* volt, amely természetesen kellett volna, hogy összekapcsolódjon a *cionista* vágyakkal, illúziókkal és a Palesztina iránti felfokozódott érdeklődéssel. A magyar cionizmus történetének bemutatása érthetően nem fért bele ennek a könyvnek a keretei közé, de azt érzékelteti a mű, hogy a cionizmus, mint erős alternatíva, erős magyar gyökerei ellenére (*Herzl Tivadar*, *Max Nordau*) nem létezett, a magyar zsidóság számára a két világháború között. Az alija jelentéktelen maradt. A „hazafiatlanság és a vallástalanság vádjával” egyszerre sújtott cionistákkal szemben a magyarországi zsidó establishment ellenszenvre csak a náci veszély erősödésekor kezdett el oldódni.

Az igazodni vágyás, az egyre kevesebb reménnyel kecsegtető – s ebben az időben már az önfeladás kényszerét (mint mi már tudjuk: hiábavalóan) elővételező – asszimiláció igénye vagy elutasítása, a kettős identitás kérdése a kor vitáinak fókuszában áll. Csakúgy, mint a „zsidó sebekkel és bü-

nökkal” (*Pap Károly*) való szembenézés, illetve az „ideje volna a magunkba szállásnak” (*Komlós Aladár*) a talán az antiszemita írókkal folytatott polémiaiban belépőjegyek, önHITELESÍTÉSnek szánt megpendítése. Laczó Ferenc könyve drámaian dokumentálja, miként zajlik, örvénylik a zsidóságon belül a vita a *befelé fordulás* körül, ahogy a „többségi magyar társada-

lom” egyre antiszemitábbá válik. Ez a befelé fordulás az önvád és az önerősítés végletei között vergődik.

„A magyar zsidó gondolkodás történetét akár együttműködési ajánlatok egymásutánjaként is értelmezhetjük – írja Laczó. – Eszerint kezdetben volt a hűséges, alkalmazkodó, a magyarság számára jelentős hasznot hozó és a modern kultúrájához sajátos hozzájárulásokat tevő zsidóság idealizált képe... A Horthy-korban a felvilágosult, de a zsidósághoz is hű neológ elitek együttműködési ajánlataira egyre elutasítóbb válaszok érkeztek. A fokozódó antiszemizmus a magyar zsidó összeegyeztetési kísérleteket először marginalizálni próbálta, majd fokozatosan ellehetetlenítette.”

Ezen a ponton meg kell említeni, hogy több szempontú megközelítésmódjában, polifonikus szemléletében, a modern tudományosság szemléletével harmonizáló stílusában és eszközhasználatában szinte kultúraszemlélet-megújító eredményeket elérő, rendkívül színvonalas és meggyőző tanulmány csak érzékelteti a Horthy-rendszer felelősségét a zsidóság helyzetén messze túlmutató, az egész magyar társadalmat zsákutcába sodró modernizáció-ellenesség-

ben. Úgy elemzi a kor zsidó reflexióit, hogy azokat a társadalmi paradigmarendszerszintű változásokat, amelyek ezeket a reflexiókat kiváltották, mintegy *tudottnak tételezve* nem elemzi. Mintegy mentegeti a zsidóságot azért, hogy a tevékenységét önmagára fókuszálta. Kétségtelen: Laczó is tudja, ezért nem a zsidóság a felelős: „E közegben

a magyar zsidó gondolkodók jelentős része idővel a szorosabb belső zsidó együttműködést kezdte el pártolni. Amit szabadon választva alighanem a magyar nemzet érdekében tettek volna, azt kényszerhelyzetben a zsidó közösség védelmében kellett megcselekedniük”. Laczó afelől nem hagy kétséget, hogy a zsidóság önmagába záródó,

olykor önmarcangoló attitűdjéért a Horthy-rendszer politikai antiszemitizmusa a felelős, és érthető is, ha egy, a kor zsidó reflexióit elemző munka a rezsim sajátosságai közül elsősorban annak antiszemitizmusát emeli ki. De nem felejtethjük el, hogy a du-

(Folytatás a következő oldalon)

A zsidóság (képének) története

Avagy: A zsidók mások szemében

„A másik ember tekintete tesz zsidóvá” – Jean Paul Sartre maximáját alapul véve próbáljuk értelmezni azt a jelenséget, hogy a zsidók és környezetük gyakran teljesen másképp látják közös dolgaikat.

Előadó: Gadó János szociológus, a *Szombat* szerkesztője

Május 6. (szerda) 18.00: 1850–1914 – Aranykor és baljós előjelek; a modernizált mítosz első főpróbája: a Dreyfus-per
Május 20. (szerda) 18.00: 1918–1925 – Forradalmak és ellenforradalmak, kommunizmus és fasizmus: a zsidók helyzetének és szerepének radikális újraértékelése

Részletek: www.szombat.org/eloadas

Helyszín: Bálint Ház (Bp., VI., Révay u. 16.) Tandíj: óránként 600 Ft (előre váltható bérlet 1000 Ft)

Jelentkezni az info@szombat.org e-mail címen, délutánonként a 311-6665-ös telefonszámon, valamint a helyszínen lehet.

Támogató/supported by the: L. A. Pincus Fund for Jewish Education in the Diaspora, Israel
Partnerek: Bálint Ház, Magyar Zsidó Kulturális Egyesület, Szombat Alapítvány

1% a Szombatnak

KÉRJÜK, AJÁNLD ADÓD 1%-ÁT
A ZSIDÓ KÖZÉLET ÉS KULTÚRA FÓRUMÁNAK, A SZOMBATNAK!

Mit támogatsz, ha a *Szombatot* támogatod?

Azt a lapot és online magazint, amely

- 25 éve az egyetlen független szellemiségű, politikai és kulturális magyar zsidó lap,
- tájékoztat és véleményt mond a világ, Izrael és a magyar közélet híreiről,
- küzd a zsidó- és Izrael-ellenes előítéletekkel szemben,
- konferenciákat, szemináriumokat szervez zsidó irodalomról, színházról, filmről,
- fórumot kínál a szellemi élet alkotóinak.

Ehhez nem kell egyebet tenned, mint mellékelned a nyilatkozatot adóbevallásodhoz, amelyben kijelented, hogy adód 1%-át a **18165850-1-42** adószámú szervezetnek kívánod felajánlani. Döntéseddel nagyban segíted a *Szombat* folyamatos munkáját!

1% támogatásodért cserébe 100% kultúra!

Támogatásodat előre is köszöni
a *Szombat Alapítvány* és a *Szombat* szerkesztősége

alizmus idején kibontakozó nyugatos kultúra, modernizáció az ebben a folyamatban katalizátor szerepet játszó zsidóságot *értékelte*, míg a két világháború közötti, múltba forduló, az érdemi nyugatos modernizációt leállító rendszer *megfosztotta* a társadalmi értékétől a zsidóságot: nevezetesen éppen attól, hogy ezt a közhasznú, elsőszámú nemzeti érdeknek felfogható polgárosodást segítse, gyorsítsa, erősítse. Az a politika,

amelyik a demokratizálódás helyett egy autark rendszer kiépítésének útját választja, expressis verbis kifejtett antiszemitizmus nélkül is veszélyezteti a zsidóságot.

Laczó Ferenc őszintén ajánlható, nagyon alapos kötetének a címe („Felvilágosult vallás és modern katasztrófa közt”) tragikus dimenziót ad ennek a folyamatnak. Ahogy haladunk előre a korabeli kiadványok idézeteinek sorát olvasva, a tragédia elő-

revetülő árnyéka egyre szívszorítóbb. Én személy szerint úgy éreztem magam, mint gyerekkoromban a bábszínházban, amikor megláttam, hogy az egyik díszlet-fa mögül elősompolyog egy farkas-báb: akkor, gyerekként bekiabáltam, hogy: vigyázzatok!

Most már annak a kornak a szereplőit nem figyelmeztethetjük, nem kiálthatunk nekik. De történetükből tanulhatunk.

Szunyogh Szabolcs

NEM HALLGAT A MÚLT

Sándor Iván: *A Vanderbilt-jacht hajóorvosa*. Kalligram kiadó, 2014, 203 oldal

Sándor Iván legutóbb megjelent, *A Vanderbilt-jacht hajóorvosa* című kötetében, korábbi regényeihez hasonlóan a múltból kinéző események rekonstruálásáról, mint aktusról van szó, olyannyira, hogy az egész regény idősíkok közt ugrál, s szereplői díszletszerűen kölcsönöznek színt a fontosabb háttérhez, a történelemhez.

Az assmanni forró emlékezés fényében megírt regény kalandfilmbe illő epizódok sorozatával indul, így az olvasó azonnal a könyv kalandos szálára figyel, s aztán lassú biztonsággal sodródik bele a történet mögötti történetbe – a történelem problémái és krízisei közé.

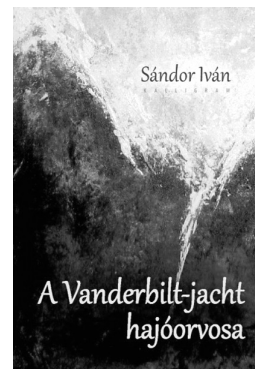
Egy Kellermann Ferenc nevű fiatal medikus egy milliomos, a nagyvonalú és elegáns Cornelius Vanderbilt Alvának keresztelt óceánjáróján kap orvosi állást, s bejárja szinte az egész világot, pazar helyeket és kikötőket váltogatva. Aztán, mint az lenni szokott, egy jelentős fordulat – második világháború, nácizmus – következtében az idilli és problémáktól mentes világból veszélyesebb vizekre evez, s megjelennek az

ideológiák és a történelem összecsapásai.

Néhány évtized után a hajóorvos egyik rokona, Kellermann Gyuri nyomozásra indul a család múltjában. Segítik őt a levelezések és a naplók, a magyarországi és holland leszármazottaknál fennmaradt tárgyi adatok, így a darabokat, töredékeket összeillesztve lassan előáll a hamisításoktól, félrevezetésektől megszabadított múlt.

Sándor Iván mostani könyvében, s általában a regényeiben a múlt soha nem lezárt fogalom, hanem kereteit szétfeszítő, magának utat törő, állandóan változó organizmus, s változtatásához egyaránt hozzájárul a hivatalos, történelmileg elfogadott diskurzus és a családtörténetekben élő magánbeszéd. A múltat tehát mindig több nézőpontból látjuk, s az hat a jelenkorra, a jelenben élő nemzedékek életére. A második világháborút megelőző, és az utána érvényes időben létező emberi sorsok jelennek meg a magukon viselt háborús emlékeljesztésekkel; s a hétköznapi életbe és beszédbe beszívargó múlt tárul fel perspektívaként a regény lapjain.

A múlt örökölhető, s ha feldolgozása elmarad, az meggyötör, kétségbe vonja a lé-

tezést, s idővel a szálak kibogozhatatlanná válnak, olyannyira, hogy a történelem félrevezetett párkái egy hamis múltat szőnek újra, mint azt a közelmúlt hazai eseményei is igazolni látszanak. A könyv vége felé megjelenő egykori náci gyereke képtelen szembenézni az apja, s

ezáltal a saját múltjával, a mentegetés históriáját választja, ahelyett, hogy a múlt elfogadásával, tudatos feldolgozásával a megtisztulás, az őszinte tisztázás felé indulna el. Sándor Iván figurái valahol a történelemmel, s az erre adható válaszlehetőségek szembesülnek – a hús-vér személyiségek mögött tehát igenek és nemek, tagadások és beismerések sorakoznak.

Sándor Iván könyvei az esztétikai érteken, a lendületes, azonnal magával ragadó, izgalmas és jól eltalált mondatokon túl a tisztánlátás esélyével kínálják meg az olvasót, s tesznek hitet minden félrevezetés és hamisság ellen. A magyar történelem jobb megértéséhez garantáltan szükségesek Sándor Iván regényei és esszéi, s a *Követés* című, remekműgyanus regénye után *A Vanderbilt-jacht hajóorvosa* ehhez a megértéshez újabb kiváló alkalom.

Ayhan Gökhán

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes
előfizetési díj
1 évre 18 000 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

Városnéző majális, 2015

nem csak zsidó szemmel
– a Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
szervezésében

Május 17. vasárnap, 11.00 óra

Időutazás a budai vár
középkori zsidó emlékei között
– Deák Gábor vezetésével

A XIII. századi zsidónegyed a mai
Szent György utca (akkor Zsidó utca)
nyugati oldalán, a hajdanán Zsidó
kapunak nevezett Fehérvári kapu
szomszédságában alakult ki. Temető-
jük a hely lábánál, a mai Pauler-
Alagút és Roham utcák határolta te-
rületen feküdt. E temetőből számos
középkori sír került elő, közülük a
legkorábbi 1278-ból származik.

**Találkozás a budai várban,
a Korona cukrászda előtt**
Pontos cím: Budapest I. ker.,
Dísz tér 16.

Május 31. vasárnap, 11:00 óra

„A sírkövek Kelet felé néznek”

– Látogatás a Csörsz utcai sír-
kertben, Cseh Viktor vezetésével
Séta a Budapesten fellelhető legre-
gebbi ortodox zsidó temetőben, ahol
megtekintjük a különleges Kohanita
ösvényt, a héber feliratú sírokat, hí-
res emberek síremléket. A temető-
ben csak fővárosi lakosok nyugsza-
nak, ezért a sírkert sajátos kereszt-
metszetét adja a régi Budapest iz-
raelita polgárságának.

Találkozás a temető bejáratánál
Pontos cím: Budapest XII. ker.,
Csörsz u. 55.

Sétáinkon a részvétel ingyenes, de
regisztrációhoz kötött. Egy-egy sé-
tán legfeljebb 30 fő tud részt venni.
Jelentkezni a mazzike@gmail.com
e-mail címen lehet. Sétáink a meg-
adott időpontok szerint pontosan
indulnak, s átlagosan 2,5–3 óra
hosszúságúak. A programváltoztatás
jogát fenntartjuk, rossz idő esetén
esőnapról gondoskodunk.

Idéje van a kultúrának

Adója 1%-ával támogassa a Magyar
Zsidó Kulturális Egyesület munkáját.
Adószámunk: 19025733-2-42

 Schiller Autó Család

SCHILLER SZERVIZEK

ISO 9001:2009 szerint tanúsítva

**MÁRKASZERVIZEK ÉS TÍPUSTÓL FÜGGETLEN
SZERVIZSZOLGÁLTATÁSOK BUDAPESTEN, HAT HELYEN!**

- IV. ker. Külső Váci út 20.
- XIII. ker. Váci út 113.
- XIII. ker. Dráva u. 18-22.

- IV. ker. Fóti út 143.
- XIV. ker. Tengerszem u. 59/A.
- XV. ker. Szentmihályi út 142.

Több, mint 25 éves tapasztalat!

www.schiller.hu

A Bálint Ház 20. Szavuot éjszakája

Szabadságértelmezések szabadon, egy éjszakán át
18:30-tól hajnalig

Szabadság?!

május 23. szombat este